

Lenin és a jog (Esettanulmány a jogi normalitás határvidékéről)

(Bevezetés: az értékelés lehetőségei) Társadalomtudományi vizsgálódásaink egyik előfeltétele annak megválaszolása, vajon rendelkezik-e tényleg valóság-megfelelővel az, amit pedig éppen vizsgálódásainknak köszönhetően szeretnénk majd annak tárgyaként megnevezni. Minden általánosítás, fogalmiasítás előkérdése ez. Hiszen bármi, ami a valós létben érzékelhetően előáll, egyedi és végső soron megismételhetetlen, hiszen minden, ami van, elvileg egy végtelen összetevőkből előálló és vonatkozás-hálózattal rendelkező konfiguráció. Az pedig, amit benne/általa nevesítünk, nem egyszerűen önmaga, hanem annak analogonja, amit – hasonlóként, mint amire emlékeztet – korábban már nevesítettünk. A valóságból mint végtelen összetettségek s összefüggések kavalkádjából pedig nevesítésre, azaz bármi mástól megkülönböztetésre az kerül, aminek kiemeléséhez, figyelmünk körébe vonásához emberi érdek társul.¹

Már pedig ha mindaz, ami az életben előfordul, ilyen elvi kimeríthetlenségről, egyenesen elvi meghatározhatatlanságról tanúskodik, úgy a modern antropológia (tudományeszményben DESCARTES munkásságától, az univerzalitás fogalmi kiművelésében pedig LEIBNIZTÓL megalapozott²) azon szándéka, hogy átfogó leltárt készítsen a társadalmi képződményekről, megvalósíthatatlannak bizonyul. Hiszen feltételezné, hogy bármi, ami volt vagy van, eleve nem más, mint pusztán e már leltárba sorolt lehetőségek egyike.³ Nos, gigantikusnak tetszhet bár egy ilyen leltározási szándék, mégis csak mezítelen vágytól vezérelt fedezetlen gondolat.

A jog területére továbblépve gondoljunk akár társadalmi létében az embertől létrehozott második természet dologszerű termékeire, akár konvencionális létérehozott javaink (nyelv, intézmény, szokás) úgynevezett tulajdonságaira, nyilvánvaló, hogy már magukban a megnevezésükben is aligha más, mint megnevezőjüknek az aktusa rejlik. Hiszen a mindenkori mában történő megértésük és értelmezésük konvencionálisága az, ami kizárólagos alapozásul és magyarázatul szolgál. Történetesen például jogi jelenségformákat elemzünk? Avagy a joggyakorlás lehetséges irányairól szólunk? Nos, annyit vehetünk csupán adottnak, hogy bizonyosan nem egyszerű tárgyleírást végzünk. Merthogy nincsen semleges pozíció, mely a dolgok fölött állna, s amelyből kívülálló megfigyelőként mindent átláthatnánk és objektíve megítélhetnénk. Eleve résztvevők vagyunk. Ennek során pedig funkcionális vagy strukturális, esetleg a tárgyra vetített rendszertani megfontolásból, logikailag képzett különbségtételekkel építkezünk.

Saját kutatási gyakorlatomban például először azzal kellett megbirkóznom, hogy miként vonhatom kodifikációs vizsgálódási körbe eltérő korok eltérő berendezkedésének eltérő eljárásait, amikor egyetlen kritériumom csupán egy utólag és kívülről rájuk aggatott szerepbetöltés.⁴ Néhány évtized múltán pedig a jogfejlődés ívében kellett megfogalmaznom azon egyidejű vagy ellenirányként egymást váltó kettősséget, ami a merev jogérvényesítés s az élhetőbbé tétel szándékából fakadó valamelyes oldás közt feszül.⁵ Mai (jellegzetesen liberálisaként felvállalt) támadások ráadásul pontosan ennek valamely oldalát szokták egy általuk ideológiai vagy uralmi érdekből elutasított berendezkedésben bírálni, noha e két oldal egyidejűsége, azaz megléte és szüntelen küzdelme minden kornak és jogi kultúrának a sajátja – függetlenül attól, hogy egy érdek-vezérelt

gondolkodás az éppen kipécézett jogtechnikát történetesen nihilizálásnak vagy túlpolitizáltságnak látja-e.⁶

Mi lenne mindebből a legfőbb tanulság? Nos, úgy tetszik, mindegyikünk csakis saját megélt birodalmában van úgy-ahogy otthon, és csakis annak talajáról kísérheti meg a „kultúrámmal kultúrádat értelmezem” münchhauseni bűvészmutatványát. Hiszen a másikéba kizárólag a magaméval hatolhatok be. Így csakis olyan eljárás lehet ez, mely önmaga igazolására képtelen: kizárólag idővel, visszacsatolások tömegével történhet majd valamelyes igazolás.⁷ Ritkán mondjuk tán ki, de mégis igaz tehát: „nemzetek fölötti jogtudomány nem létezik; semmiféle világunk felett álló világ nem létezik; következésképpen olyan fensőbbeséges pont sem létezik, ahonnan mintegy felülről tekinthetnénk le a jogra.”⁸

Eszerint nincsen olyan egyetemes nézőpont, ahonnan normatív erővel bonthatnánk ki egy társadalmi jelenség, így akár a jog kriterialitását. Ebből következik, hogy semmiféle közép, például normalitás sem létezik magától fennállóként.⁹ Már pedig ha minden egymáshoz viszonyított és ezzel bármiféle megállapítás ezekről egy általunk meghozandó értékítélet (ti. kiválasztás) függvénye, úgy csakis felgyülemelő tapasztalatokra hagyatkozhatunk – és pusztán azért, hogy bármely előfordulás számunkra való (mindig relatív, mert *hic et nunc* mutatózó) érdemességéről valaminő tanulságot levonjunk.

A példázást folytatva, történetesen épp a szovjet-világ s vele jogterméke uralmának vége felé adatott meg számomra, hogy nemzetközi jogfilozófiai társaságunk világkongresszusa plenáris előadójának felkérten vártak tőlem állásfoglalást a szocialista jog természetéről. Rögtön be kellett látnom, hogy intuitív meggyőződéseink erről-arról bőven lehetnek ugyan, de mégis: mi lehet a mérce? Nos, egy racionalisztikusan képzett gondolati konstruktummal éltem, az *ontológiai rekonstrukció* eszközével. Kérdezve, hogy amennyiben elfogadjuk a jog viszonylagosan önálló, minden mástól megkülönböztetett kategóriájának az értelmességét, úgy hol lehetnek a határai? A végső soron egyedül lehetséges válasz szerint a jog azért van, hogy bármi más – egymásnak feszülő erők – közt középütt legyen, azaz hogy közvetítsen.¹⁰ Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy egyetlen fél se abszorbeálhassa, oldhassa fel magában, tehát ne legyen egyetlen érdekeltől sem eleve uralt. Már pedig ha így van ez, úgy ennek fényében a szocialista jog eleve „defektusokkal teltített, vagyis csökkent” képződménynek minősül.¹¹

Vajon mondhatjuk-e ugyanígy, teoretikus érvénnyel azt is, hogy egy egész jogrend deformált, netán degenerált? Nos, egy ilyesféle kijelentés a jogműködést illetően szintén valamiféle idealitás (normalitás, tipikusság) felőli összemérést feltételez. Ha nincs ilyenünk – már pedig tudományos értelemben bizonytalan, hogy a legkülönbélebb rend-eszményekre épülő jogrendeket húzhatjuk-e közös kaptafára¹² –, úgy mércénk aligha lehet több vagy más, mint egy saját értékítélettel elfogadhatónak minősített helyzet vagy gyakorlat. Ez pedig nem egyéb, mint a társadalmi praxis tényeinek és a mindenkori társadalmi környezettől függő megítélésének a találkozása.¹³ Valami hasonlónak a birtokában pedig már értelmesen szólhatunk például a bolsevik vagy náci jogrend degeneratív mivoltáról is.¹⁴

Esettanulmányként a jelen írás nem egyszerűen egy kiragadott történelmi személyiség gondolkodását s cselekvését teszi vizsgálódás tárgyává. Ehelyett egy a jelenkori világtörténelmünket is mozgató, hatalmas birodalom elmúlt évszázadunkat egyenesen meghatározó alakulása forrásvidékén kísérli meg tetten érni a joggal való élésnek bizonyára a lehetőségek egyik szélső pólusát jelző formája kifejlését. Rendkívüli szükség diktálta ezt? Vagy kényszerlépések egymásra halmozódása hozta létre? Netalán már előéletében alakulgattak későbbi végzetes meghatározódások? Végkövetkeztetésünk majd abba az irányba fog mutatni, hogy funkciók és diszfunkciók egymásra rakódó tömkelegében az ekként bejárt út egy az ember társadalmi létében teremtett, civilizáló

hivatású sok évezredes intézményi rendszer zsákutcájának, rövidtávú akarásokból és önkényekből előállt csapdájának, ezzel egyszersmind cél és eszköz önmegsemmisítő végzetének – utókorunk számára pedig intő példának – bizonyul.

(*Előéletek, előjelek*) 1917-ben az oroszországi forradalmi események alakulása Lenin nyilvánvalóan gyors, távlatos mélységben soha végig nem gondolt döntések sorára kényszerítette.¹⁵ A MARXista forradalmárok, így a bolsevikok egyébként is jellegzetesen elméleteken csüngő, dogma-vezérelt gondolkodók voltak. Néhány gyakorlati tapasztalat, így a párizsi kommün két hónapja kivételével tényleges államépítő feladatnak a közelébe sem jutottak. Ugyanígy a későbbi szovjet-vezérek is forradalmár előéletüket leginkább nézetek tisztázásával, elvi vitákkal töltötték, s ezek jobbra mind papírizüek voltak. Amikorra pedig a cselekvés ideje eljött, „a szocialista jog tekintetében semmiféle összefüggő elmélet nem állt rendelkezésükre”.¹⁶ Ráadásul Lenint különösképpen nem is érdekelte a jog. Nem véletlen hát, ha nem ritkán vagy éppen túlnyomórészt alkalom szülte állásfoglalásokkal állt elő egyes lépések megtételekor.¹⁷

Kiindulópontnak számunkra ez persze igencsak ironikus. Tudvalévő ugyanis, hogy a MARXizmus nemzetközi formálói közül KARL MARX éppen jogot hallgatott,¹⁸ LUKÁCS GYÖRGY pedig doktorált is államtanból.¹⁹ S Lenin e sorban nemcsak jogvégzett volt,²⁰ de a mozgalom meghatározó alakjai közül az egyedüli, aki valamelyest ténylegesen gyakorolta is a jogot, tehát edződhetett (volna) szakmailag is. Ám az a csekély forrásanyag, amiről tudunk,²¹ máris előrevetíti mondandónkat. Eszerint előéletében még legsajátabb szakmai ügyekben sem (pedig akkoriban még aligha tudhatta, hogy hivatása, kenyérkeresete majd nem az ügyvédeké lesz) jogásként jeleskedett, hanem – noha védett, bírói fórum előtt – morális felháborodással támadott. Miközben persze jogásként tudnivaló, hogy nemigen jó előjel, ha mentő cím keresése helyett önuralmat veszve s saját helyzetfelismerésében megszalva szereptévesztésbe bonyolódik egy bíróság előtt eljáró ügyvéd.²² Ezzel pedig úgyszólván megismételte – a jog ügyében egyébként is teoretikus mondanivalóban fukar²³ – mesterét, MARXot, aki „mint mellékes dologról, egyszerűen eleve nem vett tudomást a jog kérdéséről [...] és ezért [...] jogtudományi gondolata leginkább kimerült a jog *mint olyan* bírálatában, egy ennek megfelelő túlnyomórészt negatív közelítésben.”²⁴

Az pedig a tisztán elméletművelőt is megdöbbeníti, hogy egy valójában teoretikus – mondhatnók: legteltesebben, úttörő felismerésként egyenesen ontológiai értékű – megállapítás milyen pusztító következtetésekhez vezethet egy erre egyébként hajló, kíméletlenül politikumot hajszólo közegben. Mert – értesülhetünk eszmetörténeti elemzésből –

„Úgy tetszik, hogy MARX és ENGELS írásai sem kínáltak sokkal többet egy mindent lebénító jogi nihilizmusnál. [...] E zavaros ürességnek a nihilizmusát még csak fokozta az az ENGELS által következetesen erőltetett nézet, hogy mivel a jog a burzsoázia világnézete, immár legfeljebb a szocialista mozgalom legvisszamaradottabb maradékai hangoztatják követeléseiket legalisztikus síkon.”²²⁵

Elutasítás ez? Egyszerűen nihilizálás? Több lett belőle ennél, sokkal több. Azt mondja ezzel ki, aminek a Lenin idejében már közkeletű szovjet-orosz teoretizálás már így adott hangot: „A vallás és a jog az elnyomó osztályok olyan ideológiái, amelyek közül az utóbbi fokozatosan az előbbi helyére lép.”²²⁶ Hiszen azzal, hogy a jog – mely évezredek óta a társadalmi integráció egyik legfontosabb ténye, mint egyszersmind egyik legfőbb eszköze, terméke, változó állapotainak konstans kifejezője – most immár normatív, az új uralom eszmei alapját definitíve megszabóan merő ideológiává degradáltatik,

nos, e gesztussal itt és most immár nem egyszerűen ontológiai rekonstrukció történt.²⁷ Mert azzal, hogy az új szovjet-orosz jog elméleti megalapozása s egyszersmind ideológiája ímígyen igazolja az új rezsim tetszőlegesen jogtípró eljárását, miközben az emberi társadalmakban évezredek óta munkált jogot – mint tényleges valóság-darabot, az ember teremtette második természet társadalmi mivoltunkat fenntartó egyik legfontosabb összetevőjét – utasítja vissza az illúziók birodalmába, magát a jog erejét, lehetőségét, civilizáló kultúráját semmisíti meg. Pontosan úgy, ahogyan a Magyar Tanácsköztársaság bukása után, ám változatlanul valaminő világmegújító forradalmi fellobbanásra várva a magyar bolsevik 1920 nyarán leírja: ha ideológia-kritikus magatartással, szellemségünkben, tehát mentálisan s pszichikusan levedljük magunkról „a jog” burzsoá bűvsugallatát, úgy egyszerre fel is szabadíthatjuk magunkat egyébként gúzsba kötő – mert, mint egyébként ontológiai rekonstrukció gyanánt tényleg igazolhatóan kijelentette, amúgy belőlünk és pontosan e célból, a jogsértéstől elrettentés eléréséért (de)formált tudatunkban keltett – nyomasztó hatásától.²⁸

Ákárhogy is, a jog másodlagosságának, úgyszólván elhanyagolhatóságának a MARXista hagyománya az események sodrában több szinten játszott szerepet. Egyfelől természetes táptalaja lett a jog anarchizmusba torkolló nihilizálásának, másfelől mint csupasz politikai terméket a megszerzett hatalom birtokában szabadon formálható, gyúrható, úgyszólván rángatható jószággá, egyszerűen a tömegekkel folytatott kommunikálás merő hordozójává züllesztették, harmadfelől pedig eleve elzárták magukat attól, hogy stratégiai tervezéssel járjanak el. Mert nem előre gondolkodtak vele, hanem pillanatról pillanatra megtett lépéseik diszfunkcióba torkolló eredményeinek kivédésére, utólagos alkalmi javítgatására használták.²⁹

Lenin vélekedései³⁰ következésképpen nem tekinthetők sem rendszerré szervezült, sem külön-külön kiemelten vizsgálható teoretikus értékű válaszoknak. Nem többek, mint egy vezér tényleges esemény-alakításra szánt *hic et nunc* érvényű megnyilatkozásai. Nem véletlen tehát, ha egy monografikus részletességű elemzés summája szerint voltaképpen olyanok, mint „harcesközöknek különböző háborúból és a csata megvívása technológiájának eltérő korszakaiból különböző konkrét célok szolgálatba állításai.”³¹

Amikor tehát már az osztályharc lett Lenin személyes életének kizárólagos értelme, ehhez már eleve a bármiféle – legális és illegális – eszközhöz folyamodást előrevetítette,³² főellenségként visszatérően a bürokráciát jelölve meg, amin a cárizmus államát és jogát egyaránt értette. Később, 1905-től kezdve célpontként a „burzsoá törvényesség” kiiktatásáról szólt,³³ kettős üzenettel. Ti. az összes általa legyőzendően versengő erővel – liberálissal, szociáldemokratával – szemben nyomatékosította, hogy egyfelől „a jog” mint olyan nem fetisizálandó, másfelől Oroszországban nincs is olyan jog, amely a jognak a burzsoá világban megtapasztalt keretként elfogadottságához képest erre alkalmas lenne. A célja ezzel az volt, hogy társait, kik ugyancsak száműzetésben vagy nyugati menekülségükben az övével egyező egy-ügyű monomániával keresték a hatalommegragadás lehetőségeit, próbálja meg elrettenteni attól, nehogy Nyugat-Európa jogának a saját közegében érvényesülő társadalomszervező erejét olvassák rá a cárizmusra. Merthogy az – írja 1911 decemberében (*PSS* 21, 115) – sohasem volt vagy lesz más, mint egyszerűen „bürokratikus mindenhatóság”. És a bármitől származó kötöttség teljes elutasítását jelzi, hogy ezt követően sem szól sem ‘jog’-jelenségről, de a nyugat-európai jogelfogadottság esetleges hasznosítható tapasztalatáról vagy bármiféle jogi formának a cárizmussal szembeni forradalmasításban való felhasználhatóságáról sem. Ekkor például a bürokrácia s a rendőrség a megnevezett ellenség. 1917 nyárutóján Finnországba menekül; az ott írt *Allam és forradalomban* pedig „a bürokrácia” teljes megsemmisítését

ígéri (PSS 33, 117). Ekkor, pár hónappal az októberi lázadás előtt, kizárólag közvetlen osztályharcot propagál, most éppen a mensevikekkel s a szociálforradalmárokkal menve szembe, kik az ügy elárulásaként saját jog-kibocsáthatásért küzdenek, ráadásul – *horribile dictu*, mint Lenin szörnyülködik – a jog eszközeivel, merthogy az Alkotmányozó Gyűlés összehívását akarják.³⁴

Szépítgetésre persze, különösen ha egy a maga műfajában briliáns *débatteur* a tárgyunk, sok tér nyílik. Egy a mából merengően mentegető szerző például úgy gondolja: mivel „elméletileg felkészületlenek voltak arra, hogy a váratlanul ölükbe hullott hatalom gyakorlásáról bármiféle gyakorlati tapasztalatuk legyen”, választásra kényszerültek. Ha elutasítják a jogot, úgy „felelőtlen nihilizmus anarchiája” bűnébe eshetnek, ha pedig tovább élnek a jog eszközével, úgy „revizionizmus, degenerálódás, reformizmus, talpnyalás” kísérheti meg őket.³⁵ Persze mesterkéltek az efféle dilemmák, utólagos kitalációk. Töprengett-e vajon egyáltalán Lenin? Nos, ilyesféle alternatívában gondolkodás korábban vagy később sem kísérhette; ilyesmi meg sem fordulhatott Lenin fejében. Mintegy tizenötezer-húszezer nyomtatott lapnyi lehet máig kiadott szöveg-termése; mindez azonban ilyesféle feltevést aligha sejtet.

Lássunk egyetlen beszédes példát! Még nem tudja Finnországban, hogy néhány hét múltán forradalom tör ki Petrográdon, aminek hamarost átveszi majd a vezetését. Ekkori-ottani termése, az *Állam és forradalom* programjaként azonban pusztán ennyit tart fontosnak leszögezni: „a proletariátusnak csak elhaló államra van szüksége, azaz olyan államra, mely úgy van berendezve, hogy azonnal kezdjen elhalni, s hogy okvetlenül el is kelljen halnia.” Majd pontosbít: olyanra, ami „már »nem a szó tulajdonképpen értelmében vett állam«” (*LVM* II, 172, hasonlóképpen 229). Merthogy – kéri ki magának – a bolsevizmus nem anarchizmus. Az államot tehát nem eltörlik, hanem proletárrá, fokozatosan proletár öngazgatásává teszik.³⁶

Mi történhet tehát akkortól kezdve, hogy – egy kitaláltan hazug misztifikáció szimbolikája szerint³⁷ – az Auróra hajóágyúja megdörren, jelet adva, hogy hamarosan egy új világ szülessék?

Nos, Lenin évtizedek óta csakis ilyesmire készül. Közel az ötvenhez, egész felnőtt léte már csak eddig sem volt más, mint bármely gondolatában, fantazizálásban a cárizmus ledöntésének, egy kommunista társadalom megteremtésének rabja. Közülünk az, aki manapság a szentpétervári Péter-Pál szigetre átsétálva meglátogatja a Trubeckoj-bástyában berendezett börtönt, elképzelve azok életét, kik nekikeseredetten itt álmodoztak tovább egy-ügyük létpótlékában, monomániákusan a földi mennyországhoz vezető erőszakra fixáltan – nos, az átélheti PLEHANOV krédóját: „*salus populi suprema lex – salus revolutionis suprema lex*”.³⁸ S ez a célok céljához vezető minden eszközt eleve szentesít.

Hősünk tehát pontosan negyvenhét éves. Minden megelőző hasznos időt eddig, negyed évszázadon át, kizárólag MARX és ENGELS, a párizsi kommün, az orosz forradalmi hagyomány újra-aktualizálásának szentelt. Szemlézzük hát: mire is jutottak a cárizmus felszámoló a gyakorlatban?

(*Az eseményesor*) Az első négyszázvalahány napon egyezer-harminchárom dekrétumot, proklamációt s hasonlót bocsátottak ki, és ötszázkilencvenhatot a következő, 1919. év folyamán.³⁹ Ezek közül személyesen Lenin fogalmazta például a békéről és a földről szóló két dekrétumot, a munkásellenőrzésről szóló javaslatot, az alkotmányozó gyűlés feloszlásáról szóló dekrétumot, valamint a dolgozó és kizsákmányoló nép jogainak deklarációját.⁴⁰ Az első kettő már a forradalom másnapjára megszületett. Szándéka szerint

„gazdasági káosz és parasztlázadás” közepette a célja az volt, hogy „békíthessen és kielégíthessen”.⁴¹ És közvetve? Nos, mai rekonstrukció szerint az, hogy a parasztságot saját oldalára vonja; a földtulajdon oroszországi eltörlésével a régi rendet megdöntse; és a parasztságot – mint a saját érdekében tetszőlegesen eljáró szervező, kikényszerítő és fenntartó erőt – a forradalom aktív cselekvőjévé tegye.⁴² Eszköze pedig egy merőben jogi forma volt. Nos, a dekrétum normatívumot sejtető forma. Ámde a célt és megvalósítását⁴³ radikális korlátlanossággal megfogalmazottan jogi formába annak kinyilvánításával öntötte, amely megvalósítást és gyakorlati végrehajtást, alanyok és eljárási módok kiválasztódását, vagyis mindent a tetszőlegesként alakuló helyi kezdeményezések tömegére bízott, miközben ezek bármilyenü végeredményét eleve ellátta a jog hitelesítő pecsétjével. Mindehhez pedig üres retorikával kapcsolta csupán a bizalmat, hogy majd – úgymond – önkiegyensúlyozóan zajlik le mindez. Mi történt itt? Önmagát emelte fel, müncheni aktussal saját hajába kapaszkodva? Joga ti. logikai értelemben jogúrt rendelt. Birodalom-átalakítást bízott merő spontaneitásra, tetszőlegesen alakuló helyi önkények változatosságára. Még elő sem állott az, ami a nem-szabályozottság káoszából majd megszűletik, de ezt eleve jogmegvalósulássá minősítette. Lenin nyíltan beszélt erről az oroszországi kongresszuson. Eszerint politikailag aktíváló tömeges helyi lázadásokra tüzelve olyan körü cselekvési szabadságot kell a hatalmas orosz vidéknek biztosítani, amit épp a remélt hatás kiváltásának érdekében nem is szabad körülhatárolni. A legfontosabb – zárta beszédét – ez: „a parasztnak legyenek szilárdan meggyőződve arról, hogy nincsenek már földesurak a vidéken, hogy minden kérdést nekik kell eldönteniök, és hogy saját életüket maguknak kell elrendezniök.” Ezért nem lehetett a dekrétumban jog- vagy kötelezettség-megállapítás sem, lévén „a forradalmi alkotó munka kiáradó folyamát” keltve „Bennünket a tapasztalatnak kell irányítania; tehát teljes szabadságot kell biztosítanunk a tömegek alkotóképessége kibontakozására.”⁴⁴

Dekrétumok kibocsátása – mégpedig propaganda, agitáció, mozgósítás, és a céléréshez önkény biztosítására⁴⁵ – ezzel megkezdte látványos karrierjét. Habár felmerültek kétfélek, de sohasem Leninnél; számára ez az út kitüntetetten fontos volt.⁴⁶

Tanulságos ezért Lenin 1919. márciusi utólagos értékelése. Miközben célratörése közvetlenségével adott helyzetet maximálisan kihasznál, mégis elszegényít, mert távlatos jogi kultúraépítésre alkalmatlanul egyszersmind kiüresíti a jövőt:

„Ha azt várnók, hogy megváltozik az egész falusi élet attól, hogy néhány száz rendeletet írunk, kész idioták lennénk. De ha lemondanánk arról, hogy a rendeletekben megjelöljük az utat, a szocializmus árulóit lennénk. Ezek a rendeletek, amelyeket gyakorlatilag nem lehetett egyszerre és teljes egészükben megvalósítani, a propaganda szempontjából nagy szerepet játszottak. [...] A rendeletek – utasítások, amelyek a tömegeket gyakorlati munkára szólítják fel.”

Azaz: tömeges önkényre felhívás volt mindez, jogi formába burkoltan. Normatív tartalmuk nem lévén, szoros értelemben nem is volt mit bennük/általuk végrehajtani. Összességükben viszont, idővel, hatalmas tapasztalat felhalmozódását biztosíthatták. Hiszen „törvényeink, rendeleteink és utasításaink összességéből rendkívül sok tanulságot vonunk majd le. Nem fogjuk azokat úgy tekinteni, mint abszolút értékű határozatokat, amelyeket, ha török, ha szakad, rögtön, egy csapásra kell megvalósítani.” (*LVM* III, 45)

A fentiekből kitetszően az efajta jogkibocsátás nem mederbe terel egyébként zajló jogi folyamatokat, hanem – mert eldörren az Auróra hajóágyúja, és akkor... – kizárólag indít ilyeneket, a semmiből. Nyelviileg sem személytelenül definitív előírással, hanem felhívó és meggyőző retorikával kíván hatni. Tartalom nélküli tehát, amennyiben azt

majd hely és idő kreativitása fogja kitölteni. Önnön szövege sem több, mint ideiglenesség: annyi, amennyi jobb híján, akkor és ott, megfogalmazható volt. S az eleve általa adott jogi felhatalmazás merőben pusztá keret, ami majd tetszőlegesen töltődik fel tartalommal. Logikája tehát világos: jogi megfogalmazásban általánosság, megvalósulásban az általa keltett mozgás véletlenszerűségeiből is adódó változatosság. A forradalom első napján tehát, amikor a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek II. Összoroszországi Kongresszusán kihirdette az első forradalmi aktus, a földről szóló dekrétum általa szövegezett tervezetét, hangsúlyozta:

„mi ellene vagyunk e törvényjavaslat bármilyen módosításának, nem akarunk részletezést, mert dekrétumot írunk, és nem akcióprogramot. Oroszország nagy, és a helyi viszonyok az országban különbözőek; hisszük, hogy a parasztság maga jobban meg tudja majd oldani a kérdést, mint mi – helyesen, úgy, ahogy kell” (LM 26, 262).

Tíz nappal később pedig, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén így folytatta:

„törvényjavaslatunkban természetesen vannak fogyatékoságok, de a Szovjetek mindenütt a helyi viszonyoknak megfelelően fogják majd alkalmazni a törvényt. Nem vagyunk bürokraták, és nem akarjuk mindenütt betű szerint alkalmazni, mint az ősrégi kancelláriákban szokásos volt [...] [A] Szovjetek az egyes helyeken, a helyi körülményeknek és az időpontnak megfelelően módosíthatják, kiterjeszthetik és kiegészíthetik azokat az alapvető határozatokat, amelyeket a kormány hoz” (LM 26, 291 & 292–293).

Hamarosan azonban intézményi rendelkezéseket is kellett hozni. Ezek közül egyik legfontosabb a bíráskodás „formalitások nélküli” megújítása volt, melynek során – hirdeti 1918 január közepén (LCW 26, 464) – „A bíróságokat a kizsákmányolás eszközeiből a tanítás eszközeivé alakítottuk”. Három erről szóló dekrétuma egyszerre szolgálta a folyamatosságot és a forradalmiságot, mert a régi professzionális állományt átvette s lehetővé tette a régi szabályokra hivatkozást; ugyanakkor forradalmi igazságszolgáltatásra bízta. Azon célt tűzte ezen régi-új bíróságok elé, hogy „kényszerítsék ki a proletariátus akarátát, alkalmazzák rendelkezéseit, s ha nincs alkalmas rendelkezés vagy az nem megfelelő, úgy a ledöntött kormányzatok törvényeinek figyelmen kívül hagyásával szocialista igazságérzetükre hagyatkozzanak.”⁴⁷

A jogot illetően Leninben egyszerre kavartak legkülönfélébb indulatok, tapasztalatok, tanulságok. Közös vonásuk, hogy bármiféle voltaképpeni, kiegyensúlyozott jogeszmé iránt elutasítóak voltak – hol azért, mert dogmatikus előítéletei ezt diktálták, hol azért, mert „a cél szentesíti az eszközt” cinikus anarchizmusa így vezérelte; és nem egy esetben persze alkalmasan eljárva. Az efféle gondolkodás nyilvánvaló alapja – a kommunizmus kommunális öngazgatásának előhírnökeként – az örök utópizmusnak⁴⁸ az osztályharcos fejezete, ezúttal a „minden polgár bíró” jelszóval. 1919. március közepén már a pártprogram kimondott része, hogy „a dolgozó osztályok forradalmi jogérzéke alapján bárki bírászkodhat.” (LVM III, 32) – kisugározatva persze az osztársadalmi részvételt könnyedén az egész közigazgatásra.⁴⁹

Ezekhez kellett később kapcsolódnia – látszólag technikai feladatként – már a saját jogkezelésből adódó diszfunkciók némi visszaszorításának. Ilyen volt a jogburjánzás megállítás, a szabályozásnélküliségből és a spontán helyi szabályozások tömkelege egyidejűségéből adódó összevisszaság „egységes törvényességgé” kalapálása, és

mindenekelőtt a palackból kiszabadított szabadosságnak – a „forradalmi jogérzettől” megihletett csöcselék-terrornak – a „fegyelem és törvénytisztelet” jelszavával a palackba történő visszazárása.

Felvethető a kérdés: ugyanúgy, ahogy mindvégig lebegett a kérdés, hogy mit és milyen tartalommal s formában szabályozzanak, mert mindvégig a pillanat politikumának engedve rögtönöztek csupán, nos, nem volt-e véletlenszerűség abban is, hogy „a jog” körül gomolygó képek melyike került éppen előtérbe és választottak történetesen jogi vagy jogon kívüli eszközt? Merthogy mai általános vélekedés szerint Lenin lépései döntően mindvégig hatalomtechnikaiak voltak.⁵⁰

Mindez ráadásul folyvást szélsőségek közt kavargott. Egyrészt amikor a teljes és korlátlan bolsevik hatalomgyakorláshoz igényelt útnak a dekrétum-kiadományozási jogért 1918-ben folyt vitái során az egyoldalú bolsevik hegemonia amúgy jogtalan megragadását tűzve célul maga elé, Lenin csak az ellenfél „burzsoá formalizmusának” megtagadásával (TROCKIJ pedig a „hagyományos parlamenti gépezet” állítólagos alkalmatlanságával) érvelhetett.⁵¹ Másrészt folyvást kellett gondoskodniok változatlan s egyre formálisabb jogkibocsátásaik termékeinek kezeléséről: növekvő számuk rendezéséről és igencsak gyakori módosításairól.⁵²

Az új időknek a fővárosból áradó új szele persze az ország egyetlen szegletét sem hagyta érintetlenül. A „spontán anarchizmus, amit a bolsevikok az összes elérhető eszközzel bátorítottak a népesség körében”, már 1918 júniusára az egykor volt feudális partikularizmusra emlékeztető teljes szétesettséget – több tucatnyi „szuverén »kormányzatot«”, „önmagukat igazgató fejedelemségekből álló birodalmat” – keletkeztetett.⁵³ Egy 1919-ben már emigrálásra kényszerülő ellenzéki szocialista például így jellemzi környezetét: „szervek egymásra halmozódó kuszasága [...] mindegyikük természetes vágyakozással az elsőre [...] amiben mindenki utasításokat ad, azonban senki sem engedelmeskedik.”⁵⁴ Nem véletlen hát, hogy a pillanatnyi akciók és reakciók kaotikuma felfosztotta a társadalmi összetartás elemi szárait. Bármennyi pragmatizmus is munkált Leninékben, alapvető destruktivitásuk törvénytisztelettel „kiáltó jognélküliségbe” torkollott: „a jogot megsemmisítették, normává pedig az erőszakot tették.”⁵⁵

Mindennek nyilvánvalóan többféle magyarázata, értelmezése lehetséges. Ezek közül történetesen a nyelvhasználat elemzéséből indul ki egy orosz kutatás, mely két szakaszra következtet, leginkább egymásra következően. Az első a forradalmat terjesztő dekrétumok ideje, címzettként a néppel. Célratóró szabad cselekvésre felhívásukkal egyszersmind nemcsak ennek lefolyását s eredményeit kívánták legitimálni, de maga a forradalom és a forradalmi vezérkar legitimálását is szolgálták. Eszköze a *propaganda* nyelve volt. Pár hónap múltán kezdte már ezt felváltani (1918 márciusára teljességgel helyét elfoglalva) egy *bürokratikus* nyelvezet. Címzettjei ennek már az időközben megalakult helyi szovjetek voltak, s a korábbi rezsimből ismert professzionális nyelven és részletezéssel íródtak. E váltásra ugyanakkor egy másik kutatásban történészi dilemma is épül, pontosan a lényegre kérdezve: elsőként az anarchia szellemének kiengedése a palackból, majd aztán, másodjára, csupán úgy-ahogy felszíni visszazárása – nos, mindez vajon nem pontosan a totalitárius útra terelést szolgálta-e?⁵⁶

A forradalom keltette zűrzavarban mindig adódott újabb és újabb politikai manőverezésre lehetőség. A helyzet súlyossága – polgárháború, sztrájk, éhínség, munkanélküliség – azonban 1922 első negyedére már olyan fokot ért el, hogy maga a nép fizikális túlélése is veszélybe került. A kaósszal történő irányítás aligha lehetett immár sikeres: „»A dekrétumokkal történő propaganda szakaszának« immár vége.” (LCW 36, 574)⁵⁷ – nyilvánította ki Lenin, aki megkísérelt ezután a szabadosság totális anarchiája és az

elvetett „burzsoá formalizmus” közé valamiféle saját törvényességet építeni. Önmagát ismételtette csupán, hiszen már forradalma negyedik hónapjában „legszigorúbb fegyelmet”, ennek a népbe „beleverését” követelte ugyan a bíraskodástól (*LCW* 27, 217, ill. 266), miközben túlnyomó erővel arra törekedett, hogy ez mindvégig „informális, hajlékony, kifejezetten politikai céloktól vezérelt”⁵⁸ maradjon (*LCW* 26, 241; 29, 556; 36, 562). Vagyis változatlanul nem egyszerűen szabálykövetésre, azaz a törvénypozitivizmus nyugat-európai hagyományára alapozott, hanem ezt eleve a forradalmi célszerűségbe, a mindenkor változó napi kívánalmak merőben politikai megítélésébe olvasztotta bele. A folyamatos terror-gyakorlásban ebből adódhatott az egész igazgatási intézményhálózat növekvő hatékonysághiánya, a bizonytalan kritérium-halmazú számonkérésben a megtorlástól való félelemtől hajtott állandósult döntés- és felelősségátvállalató reagálás kialakulása, vagyis a sokszoros felsőbb instanciákhoz fordulásnak a saját kompetenciát gyakorlatilag kiüresítő gyakorlat kaosza.⁵⁹

Nem először fordul elő a történelemben, hogy pillanatnyi előnyök azonnali politikai kiaknázása improvizatív kapkodásba bukva olyan mozgásokat generál, amik, még ha mellékhatásokként születettek is, egy idő után már mindent legyűró hatalmas árammá összegződnek. Néhány éven belül, immár betegként visszavonultan, így kellett Leninnek szembenéznie azzal, hogy már mindent kipróbált – forradalmi öntevékenység-re szólítás; rendelkezések tömegének kibocsátása; végső paroxizmusként immár külön jogszabályi rendelkezés is arról, hogy a jogszabály az jogszabály –, ám immár semmi sem elégséges. Mintha megrögzött régi bürokrata lenne, most az ellenőrré állít ellenőrt.⁶⁰ Széles hatáskörrel, szigorúan válogatott személyzettel, specifikus újabb szempontokat intézményesít – hátha így megoldódnak a gondok.⁶¹ Miközben csak kudarcok szokásos kísérői ezek; szokásosan maguk is hamarost kudarcot érlelnek.

Bármely területen – és minél nagyobb, hatalmasabb és kiterjedtebb birodalomról van szó, annál inkább – a legnehezebb kihívások egyike a gyakorlati jogegység biztosítása.⁶² Nos, Szovjet-Oroszországban még a közösségiség maradékát is rögvest darabokra szaggatta a forradalom ténye, a dekrétumokkal szítottan eleve törvényesnek nyilvánított önkény elharapódzása. Van-e ott jog, ahol ki-ki saját önkényét éli meg akként? A legakutabb kérdések egyikeként 1922 májusának második felében már Leninnek a jogegység hiányáról mint legsúlyosabb megoldatlanságról kell szólnia, különleges ügyészi felügyeletet ajánlva felszámolására – azért, hogy a „kalugai vagy kazán” (egyaránt milliónyi lakosú területek) joga végre az államként megszervezettség minimumának, egy „egységes orosz jognak” adja át helyét.⁶³

A történések teljes ívét tekintve meggyőző az a magyarázat,⁶⁴ mely szerint a forradalom első hónapját tömeges fellépésekre hívó „bürokratizmus-ellenesség” hatotta át, ami 1917 decemberétől, félve az alulmaradástól az Alkotmányozó Gyűlés konfrontációiban, bárminemű formalizmus elleni harccá erősödött.⁶⁵ Negyedévre rá következett a teljes összeomlás, általános éhínség. Mintha a maga teljesítményében szintén végveszélybe sodort Lenin ekkor kezdett volna hajlandóságot mutatni arra, hogy ráébredjen: utópizmusi eddig kizárólag rombolást eredményeztek, állama és népessége pedig egyszerűen védtelen lett. A párizsi kommun ihlette égi minták kergetése helyett végre felvállalni kényszerült, hogy „a legfőbb feladat most már az adminisztráció, a szervezés, a felügyelet”, amihez természetzerűleg „pontosabb jogi megfogalmazások” és „a jog szigorúbb követése” szükségeltetnek (1918 áprilisától *PSS* 36, 165–208; *PSS* 37, 21; *PSS* 36, 315; majd novemberétől *PSS* 37, 129). E bonyolultság záródik rövidre egy másik, radikálisabb értelmezésben, mely egyszerűen bármiféle legalizmusnak mindazonáltal állam-központú nihilista elutasítását érzékeli Lenin cselekvésében.⁶⁶

(*A bolsevik jog természete*) A fenti tendenciákból, változatos kísérletezgetésekből legáltalánosabbként az szűrhető le – amit máig kísérő tegnapunk szocialista jogtudománya még a végső igazság színvallásaként vett tudomásul⁶⁷ –, hogy Lenin számára – szögezi le 1916 nyarán (*LCW* 23, 48) – a jog egyszerűen „politikai eljárás, politikum”. E formában azonban ez valamiféle lényegre visszavezető redukcionizmusnak sem mondható. Hiszen a „jog = politikum” feltétlen azonosításával ez már maga a jogi eszköz denaturálásává, autonóm különállásának degeneratív megtagadásává változott. Pontosan azt a határvonalat jelzi ez, ahol a jog megszűnik valóban jog lenni – feltéve persze, hogy különemű jelenségként való tudomásul vételének még értelmet tulajdonítunk. Vagyis amennyiben társadalmi létében civilizációs fejlődése során az embertől épített/épülő második természetnek ezt a vívmányát változatlanul meg kívánjuk őrizni.

Mi is volna ez a gyökeréig politizált jog? Nos, egyszerűen: diktatúra – azaz erőszakon alapuló korlátozatlan, semmiféle szabályt nem ismerő hatalom. Ezt hangoztatja Lenin a századfordulótól kezdve, majd gyakorolja és gyakoroltatja.⁶⁸ Kívülről nézve önkény ez, belső igazolása szerint forradalmi célszerűség, vagyis tetszőlegesség. Lenin minden jogi gondolatában a kötetlenség a bármiféle kötöttség állandó kiegészítő és folyvást kiegészítő párja volt és maradt. Persze, mondhatnók, ha nem jog, alkotmány vagy hasonló kötődés talaján megy végbe minden cselekvés, így az állami is, úgy egyáltalán mire alapozódhat? Nos, Lenin – 1920 októberében – világos választ ad: „a mi erkölcsünk teljesen alá van rendelve a proletár osztályharc érdekeinek. Mi a mi erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le.” (*LVM* III, 288) Úgymond erkölcs kerül tehát a lényegében eltűnő jog helyébe; amely erkölcs viszont – véletlenül-e? – nem más, mint a pártban mint vezérkarban megfogalmazódó merő érdek.

Ma már feltűnik elemzőknek, hogy a forradalmi vezérkar és a bolsevik pártszerveződések voltaképpen egy és ugyanaz volt.⁶⁹ Mindaz tehát, amit az előbbi jog gyanánt létrehozott, valójában az utóbbinak a gondolati műve, pártjog volt. Nem egyszerűen azért, mert a létrehozó erő magánszervezet volt. Hanem mert megfogánása, stílusa, a bennük megbúvó gondolkodás érkezett e forrásból.

„Az egész népességre lényegében olyan szabályokat s eljárásokat kényszerítettek, amelyeket saját bolsevik szerveződésük számára fogadtak el akkor, amikor az még önkéntes társuláson alapuló és magánjellegű volt; ám ezzel az önkéntesből kényszerítőt faragtak, s a magát a közre ráerőszakolták. Nem sikerült ugyan sohasem ennek elméleti megalapozást adniok; mindazonáltal államuk egypárti volta bizonyult a legtartósabb és legnagyobb hatást kiváltó teljesítményüknek.”⁷⁰

Nem véletlen ezek után, hogy az, amit jognak neveztek, elválaszthatatlan maradt az erőszaktól, sőt, csaknem mindvégig a terrorgyakorlás vonzásában működött. „Úgy tűnik, sohasem ébredt Lenin annak tudatára, hogy bármiféle zavarnak éppen nem más a forrása, mint az a tény, hogy egész rendszerét – amiként ezt maga is állandóan hangoztatta – nem a jogra, hanem az erőszakra építette.”⁷¹ Már pedig attól, hogy a jog eleve kizárólag egy állandósult terrorgyakorlás lehetőségétől vagy éppen aktualitásától megvont keretbe illeszkedhetett, már nem is működhetett jogként. Hiszen ez utóbbi lényege nem egyéb, mint pontosan a ’nyugtalanítás, megijesztés, megriasztás, megfélemlítés, megremítés, megrettentés’ veszélyeztetettsége érzetének a felkeltése.⁷² Mindez pedig nem másra, mint mindenekelőtt csakis védekező mechanizmusok kiépítésére s működtetésére sarkallhatott bármely eshetőleges címzettet. S ettől kezdve ez határozott meg minden köz- és magáncselekvést, kiváltképpen az egész államéletben, így a szovjetkormányzás

államigazgatásában is, hiszen ez volt bármiféle jogi rendezés első számú címzettje.

Személyiségi jegyként is az egyik legárulkodóbb torzulás, hogy ifjúkorától állott a terrorgyakorlás, tehát a brutális terrorizálás Lenin eszmélődése, hajlandósága, előszerelete középpontjában.⁷³ Harmincöt éves, amikor választását világosan megejtí a tömegterror gyakoroltatása számára – nem azért természetszerűleg, mert bátyját egyéni terroriztikus tett elkövetéséért végezték ki, hanem mert az – úgymond – nem eléggé hatékony. Máskor sem habozott pusztán azért terroriztikus eljáráshoz folyamodni, hogy pánikot, félelmet keltsen, avagy egyszerűen elhallgattasson.⁷⁴ 1918 júliusában a petrográdi vezető GRIGORY ZINOVJEVTŐL követeli tömegterror gyakorlását (*PSS* 50, 106), s folyamodik ilyesmihez „legitim autoritás-pótlék” gyanánt is.

Mindebből a leginkább végzetes maga a lenini mentalitás emberellenessége. Hiszen egész lényében kíméletlen volt. S bármikor, amikor egyáltalán intézkedés szüksége felmerült, terrorszerű eljárás jutott elsőként az eszébe. A maga módján ez nyilvánvalóan (és törvényszerűen) elhalványíthatta vagy egyenesen éppen gátolhatta hajlandóságát arra, hogy egyáltalán megkíséreljen más eszközválasztásban is gondolkodni.⁷⁵ Ezt nyomatékosítja, hogy még tisztán joginak tetsző lépéseinek tervezését, megvalósítását is rögvest a terrorral élés kereteinek az egyidejű biztosítása járja át. Igazságügyi népbiztosát utasította például – 1922. május 17-én – a leendő (de tervezetben maradt) büntető törvénykönyvben annak kimondására, hogy

„A bíróságoknak elvként, nyíltan, látszateltetés vagy szépítgetés nélkül s az elképzelhető legszélesebb körben kell törvényessé tennie a terrort, merthogy kizárólag a forradalmi jog és forradalmi öntudat tudja majd csak többé-kevésbé körülhatárolni szükséges alkalmazásának a kereteit.” (LCW 33, 358)

A legerőteljesebben szélsőségesnek, patológikusnak, emberellenesnek mindebben az tetszik, hogy a jog mögött s a jogtól látszólag független cselekvési szférákban is egyaránt oly erős a terror fenyegetettsége, hogy voltaképpen elválaszthatatlanokká lesznek, hiszen elvileg bármikor átsaphat egyiknek a gyakorlása a másikéba. Hiszen

„Leninnél a terror igazgatási eljárás mód lett: a problémamegoldás egyszerű módja olyan területeken is, ahol hagyományos eszközökkel eredmények aligha érhetők el; terrorgyakorlásra rendeltetetten a Cseka szolgált a párt univerzálisan alkalmazható segédszervéül ahhoz, hogy bármiféle célmegvalósítást rövidre zártan biztosíthasson.”⁷⁶

S terror és jog a fentiek szerint dialektikus egységének a megerősítésére Lenin már 1917 végén kinyilvánította, hogy semmi sem mentes közvetlenül a forradalom üdve alá rendeltségtől – az sem, amit akár éppen és most a szovjethatalom rendel el, szóljon is az egyébként az emberi integritás, választás vagy parlamenti felállás ügyéről.

Végezetül, a dráma szarkazmusaként zárva a sort, kiderül: azzal, hogy még az Auróra állítólagos ágyúdorrenésének őszén eljutnak a bolsevikok a dekrétum-kiadmányozás gyakorlatilag ellenőrizetlen totális szabadságához, pontosan az akkor éppen két hete megdöntött „moszkovita patrimonialis abszolútizmus” uralomgyakorlásának az ukázkormányzását hozzák vissza. Azzal a különbséggel, hogy ettől kezdve bolsevik párt néven már „egy önmagában elégséges s önmagát megörökítő, kizárólag önmagának felelős magántestület” uralg.⁷⁷

Ezzel teljes vértetében mutatja magát egy berendezkedés, mely minden ízében konspirációs, elitista, kíméletlenül önmagára koncentráló, s terrorra épülő uralomgyakorlásában a jogot is merő segédeszközzé züllesztette.⁷⁸

(„Törvényesített jognélküliség”) A gyűlölt hatalom megdöntése mindenekelőtt! Nos, a forradalmasító akarat olyan káoszt idézett elő, amely szükségképpen megölte a józan értelmet. A hatalmas kiterjedésű országban az így kialakuló káosz olyan szélsőséges helyzetek forrása lett, amelyek kártételét aztán – úgy-ahogy – csak újabb közbelépésekkel próbálhatták meg enyhíteni. A mindennapok prózai leírása mindenesetre elgondolkodtató állapotokról tanúskodik:

Az 1917-es februári forradalom után, amikor a cár lemondott, mindenki az utcán volt s ünneplte. Egy évvel később viszont Petrográd utcái már kihalttá lettek: mindenki félelemben húzódott vissza, hiszen a közterek az anarchia, a bűnözés melegágyaivá váltak. Amikor II. Miklós lemondása után az ideiglenes kormány átvette a hatalmat, liberális reformokat vezetett be, s ennek nyomán felszámolta a rendfenntartásról addig gondoskodó cári rendőrséget is. Azonban e lépésben az, hogy e rettegve gyűlölt, de kétség kívül hatékony rendőri erő feloszlatása árán kíséreltek meg új városi rendőrséget felállítani, szinte azonnal a rend, az addig még nyüzsgő élet, minden közszolgáltatás összeomlásához vezetett. Káosz lett, mert bűnözés lepett el mindent. Senkitől sem zavartatva bűnbandák, katonaszökevények, kisstilű stricik lepték el az utcákat és utakat. Mindenfelé börtönből szabadultak bóklásztak. Erre pedig csakis egyfajta fellobbanó polgári éberség lehetett a válasz: az, hogy mindennapi emberek kezdtek mindenütt kötelességüknek érezni a rendfenntartásnak, a jognak saját kezükbe vételét. A csöcselék uralmára tehát spontán ítékezés lett a válasz; az emberek és közösségeik maguk bántak el a gonosztevőkkel. Később ugyan a bolsevikok az októberi forradalomban magukhoz ragadták a hatalmat, de nem volt semmiféle gyakorlati elgondolásuk arra, hogy miként is állítsák helyre a rendet. Már pedig ahogyan a bűnözés egyre jobban elharapózott, az alkoholos gátlástalanság és az erőszakos fellépésre felbujtottság olyannyira összetalálkozott, hogy már-már úgyszólván maga a forradalmi rend került fojtogató veszélybe. Nos, a bolsevikok mindezt ellenforradalmi tettnek nevezve az elintézést saját titkosrendőrségükre bízta. Durva kényszerlépések és egyéb jogon kívüli eljárások következtek, amik törvényszerűen egyúttal lerakták egy kommunista diktatúrához vezető út alapjait is.⁷⁹

Ám ha tovább követjük nyomon a megtorlás elindult folyamatait, úgy megállapíthatóvá válik: végeredményben az új hatalom bocsátkozott polgárháborúba saját népe ellen,⁸⁰ ráadásul a „törvényesített jognélküliség” eszközeivel.⁸¹ Ugyanazon érem eltérő oldalai jelentkeznek mindenütt. Úgyszólván a hatalom megragadása pillanatától forradalmi bíróságok létesültek, amelyek megkezdték az ellenség irtását.⁸² Bármennyire szabadosan jártak is el, eljárásaik nem lehettek elég tömegesek. Ezért már 1917. december 5-én létrehozzák, 1918 szeptemberére pedig mindenütt az országban szétterítve intézményesítik a Cseka terrorját. Most már címkézetten listázzák majdani áldozataikat: ki az, aki a „nép ellensége”, „titkos ellenség” vagy „gyanús származás”.⁸³ És elérkezünk oda, hogy élete vége felé Lenin már büszke jogtudósi leírásaként olvashatja a szovjet igazságszolgáltatás hirtelen megszerveződött saját tudományából, hogy a forradalmi bíróságokat „semmi sem köti eljárásukban vagy büntetéskiszabásukban [...] a represszió teljes szabadságával járnak el”. Aminthogy persze a – bármiféle jogi alap nélkül, máról holnapra formátlanul létrehozott, és 1918 novemberéig semmiféle jogi dokumentumtól nem feljogosított, sőt ilyenben még csak nem is említett – Cseka sem tesz mást, csupán „bármiféle joghatóságot vagy eljárást rendező szabály nélkül [...] végső döntéseket hoz [...] amelyek ellen nincs fellebbezés”.⁸⁴ Merthogy az 1918. január 1-ével már létrehozott forradalmi bíróságok – mondja alapchartájuk⁸⁵ – „az eset körülményeinek figyelembe vételével s büntetéskiszabásukban forradalmi öntudatuktól diktált módon járnak el.”

Milyen lehetett egy ilyen igazságszolgáltatás? Pontosabb leírások híján abból valamelyest talán következtethetünk, hogy milyen állomány ügködött benne. Nos, az 1934–1935. évre ismert adatok szerint a bírák 51,1%-a semmiféle jogi előképzésben nem részesült, 41,7%-uk féléves és 1,8%-uk egyéves előkészítéssel bírt; míg 5,8%-uknak volt egyáltalán jogi végzettsége. Egy párhuzamos statisztikából pedig az derül ki, hogy bíráik közül valamennyit járt elemi iskolába 84,6% az alsó fokú, 62,2% pedig a felsőbb bíróságoknál.⁸⁶

A végeredmény meggondolkodtató. Mai becslések úgy számolnak, hogy a vörös terrornak ötöd millió, kivégzettként pedig 1917–1923 közt kétmillió áldozata lehetett. Nyilván nem mentegetőzésre szolgáló, mégis szembeszökő adat, hogy a cárizmus utolsó fél évszázada összáldozatainak a száma mindösszesen tizennégyezer volt.⁸⁷

(*Személyiségjegyek*) Nehéz mindeme fejlemények hátterében a személyiségek irányában nem érdeklődni. Emlékfoszlányok, feldolgozások, tudós elemzések tekintélyes halmaza a jelen írás bevezetőjében említett MARX, Lenin és LUKÁCS hármast – főként egy-ügyűségük, kímélet nélküli célratorésük, személyiséget torzító redukcionista beszűkültségük – tekintetében figyelemre méltó megfontolásokat hozdoznak.⁸⁸

Habár MARXRól jegyezték meg, Leninre is jellemző, hogy nemcsak valós környezete iránt volt vak és életidegen, de élete fő foglalatosságában sem több, mint „utolsó ízig javíthatatlan szobatudós”.⁸⁹ Az viszont, amit, aminek céljából és amiként e foglalatosság gyümölcsként megfogalmazott, éppen nem minősült tudósi eredménynek. „Egész megközelítése valaminek az érvényesítéséről, nem megvizsgálásáról szolt. Amit ezzel követelt, egyszersem megtestesült igazságként kiáltotta ki, ám nem egy tudós, hanem a hívó meggyőződéséért.”⁹⁰ Egész fellépése ettől torzult, hiszen az „nem magyarázat, hanem ügyképviselő” volt.⁹¹

Lenin általánosan negatív személyiségrajzainak közös jegye annak totális hiánya, amit az antikvitás kiművelt erényvilága még *sophrosyne* néven jelölt. Nem más ez, mint „a jellem s a szellemi egészségesség kiválóságának eszménye”. Olyan erényekkel szokott ez társulni, mint mérsékelttség, higgadtság, megfontoltság, tisztaság, tisztesség, és önuralom. A PÜTHAGOREUSI *harmonia*val összefüggésben PLATO ezt mondta erkölcsi egészségnek.⁹² Talán belátható, hogy aligha jár következmények nélkül ennek hiánya; és különösen, ha az így előálló réseket a minden fennállóval szembeni gyűlölet tölti ki.⁹³

Egy pszichológiai esetleírás arra jutott, hogy Lenin esetében „agresszív, autoritárius, a nyugati civilizáció értékeitől teljességgel idegen” személyiségről van szó, habár „olyan patológikus esetről, amelynek abnormalitása persze csak egy demokratikus értékrendből kiindulva érzékelhető.”⁹⁴ Mások pszichologizálása az egész lenini életműből próbált következtetést levonni. Eszerint vizsgálódási tárgya „a forradalom megszállottja” volt, akiben „egy túlértékelt *kizárólagos* eszme” fixálódott. Egész élete körkörös volt, amennyiben „bomlasztott és pusztított azért, hogy *hatalom*hoz jusson; ezt pedig arra használta, hogy bomlasszon és pusztítson.”⁹⁵

Elméleti jogtudományi megközelítésünk nyilvánvalóan aligha lehet hivatott arra, hogy más tudományágak kompetenciájába tartozó jelzésekhez kommentárt fűzzön. Mindenesetre nem látja ezektől idegennek az olyasféle összegző értékelést, amely szerint Lenin

„mindent és mindennek az ellenkezőjét ígerte a népnek; összetett kérdésekre egyszerű válaszokat adott; mind e közben szégyentelenül hazudozott. A fentiekhez végül bűnbakot is kreált, akiket a nép ellenségének nevezett. Igazolással mindehhez nem tudott mást felhozni, mint hogy mindent és bármit jelent a győzelem.”⁹⁶

Nem változtat a képen egy másik sommázás sem, mely ilyesmiket sorjáz: állandó ellenségkép-gyártás; pillanatról pillanatra változó démonizálás; „a cél szentesíti az eszközt” hamissága; hazardírozás az „az nyer, aki először lép” taktikájával. És általában is, útját megszegett ígérek szegélyezik. Például földtulajdon-szerzésre szólít, de másnap-tól már hatvan dekrétumot fog szentelni a magántulajdon felszámolásának, még titkos utasításként is elrendelve földterületek, gyárak, építmények jogcím-nyomainak eltüntetését az állami levéltárakból. Pragmatikus, de leginkább abban, hogy mesterien bánik a szavakkal. Hiszen – ORWELL 1984-ével szölván⁹⁷ – egy *újbeszél* becsapó nyelvvel csapta be népét; sőt eleinte ezzel fegyverezte le ellenzőit is, hiszen évtizedeken át igazán csak is szójátszmákban edződött. „A szavak uralásával pedig Lenin egyszersmind az ember valóságérzékelésén kezdett el uralkodni.”⁹⁸

(*A játék vége*) Bármilyen mérleg vonása izgalmas s egyszersmind roppant érzékeny kérdés, különösen ha szűk szakmai kompetenciákon túlmutat az olyasmik megítélése, mint például a kommunista mozgalom s ezen belül az orosz bolsevizmus társadalomépítésének kérdése. Az életmű mintegy dokumentációját képező lenini írások tömege meglehetősen számú jelzéssel szolgál, amelyekből mind kitetszik, hogy bármiféle társadalmi átalakításnak az anyagi s a munkakörnyezeten túl még mennyi kulturális és mentalitásbeli hátráltató vagy éppen buktató tényezővel kell számolnia. Lenin mintha teljességgel tisztában lett volna ezekkel, sőt mintha számolt is volna velük. Mégis, a külső és szerencséjére kései megfigyelő alig tudja elhessegetni magától ama benyomás gyanúját, mintha azt kellene látnia, hogy a MARXIZMUS már formálódása óta mintha önmaga karikatúrája lenne inkább. Mert mintha a társadalom természettudományaként⁹⁹ a fennálló gyűlöletében, utópizmusa révületében kényszeresen csakis a mindenkori fennálló megdöntésére, a hatalom megragadására összpontosítaná összes energiáját – mintha ezzel máris elért volna vagy megvalósított volna valamit. Hiszen a Tanítás, amiből kiindul s aminek vérrel-vassal megvalósítására törekszik, extrapolált általánosításokon nyugszik,¹⁰⁰ amik maguk is dogmáktól vezéreltek.¹⁰¹ Hiszen mozgalma még legközelebbi közelségben is végtelenül messze van a céltól. Így azután egy ilyen gyűlölség vezérelte rohanásban ez, az erőszakos kapunyitás válik illuzórikus megérkezésé: ez testesül meg dicsőséggé. És ezzel, persze, mintha mindaz, ami a fennálló megdöntése után következik, már úgyszólván magától adódnék. Azzal nem számolva csupán, hogy a hatalom megragadása önmagában még nem több, mint pusztá lehetőség a kormányzásra. Csupasz potencialítások önmagában üres kerete – mint az ARISZTOTELÉSZI *dunamis* [δύναμις]¹⁰² –, amelyben még nincs benne sem merő kitöltésének, s még kevésbé jó kitöltésének az ígérete.

Tárgyaként a dolgozat arról adott számot, hogy Lenin vezetésével mindez miféle megvalósuláshoz vezetett az általa még megélt alig több, mint fél évtizedben. És a válaszuk kettős volt: a hatalomgyakorlás hatalom- és jogtechnikai szerkezetében hihetetlenül rövid időn belül visszatérést eredményezett a cárizmusban gyűlöltként megtagadott struktúrához, amelyben ugyanakkor gyakorlatilag csiki-csuki játékot játszva, saját bolsevik pártjával, a külsín számára annak árnyékában, de minden lényegi meghatározásában közvetlenül általa eldöntötteen játszathatta el az állammal annak jogkibocsátó és jogérvényesítő szerepét.

Nos, a hadikommunizmus, a folyvást alakuló polgárháborús helyzet és helyenként tényleg zajló gyilkos polgárháború eseménysodrából is kiválik egy ellenpélda, éppen Petrográd legközelebbi szomszédságában, Kronstadt 1921-es lázadásával. Merthogy ami történt, az pontosan a fentiek tagadása volt. Álom és kegyetlenül megkövetelt, kisarcolt véráldozat „egy olyan utópikus részvételi demokráciáról, amely

tényleg képes önmeghatározásra egy pártok és vezér nélküli új társadalom megalkotása reményében”.¹⁰³ Merthogy Petrográdnak, a bolsevik fővárosnak a balti flottája és utóbbi kronstadti állomáshelye éppen a bolsevikokkal szemben, a lenini párturalmi megvalósulással szemben lépett fel, amikor kiállott – mert, mint hirdette, „kiállunk, de nem pártokért, hanem a szovjetek hatalmáért”.¹⁰⁴ Eleve szimbolikus lett tizenöt pontos programja, mely új szovjet-választásért és új szovjet-hatalomért, s mind e közben a lenini szovjet-formába rejtett egypártiság kiűzéséért hirdette meg a reménytelen küzdelmet.¹⁰⁵

Hiába az akkorra már legsikeresebb bolsevik hadvezér, az alig huszonnyolc éves TYUHACSEVSZKIJ döbbenetes túlerővel és saját oldalán is vagy tizenkétezer embervesztéssel e program nyilvánosságra hozatala után egy héttel megindult büntetőhadjáratszerű támadása, melybe az egyenruhások iránti bizalmatlanság okán és kiegészítésükre sok ezrével toboroztak önkéntes pártmunkásokat. „Nincs szovjethatalom kommunista párt nélkül” – esküdtek fel utóbbiak, a néhány órával később ostoba tömegrohamuk során négyötödös veszteséget szenvedettek, mielőtt a „Minden hatalmat a szovjeteknek, de nem pártoknak” jelszava ellen harcba indultak.¹⁰⁶ Habár ezt és a hasonló társ-ellenlázadásokat – egyebek közt harci gáz bevetésével – mind leverték, Lenin ügye mégis elbukott, amennyiben még szörnyebb véget ért, mert SZTÁLIN felülmúlhatatlanul kegyetlen diktatúrájába, egy egyenesen sajátjait megtizedelő három évtizedes néppusztításba torkollott.

A jogról való gondolkodás még az akkori keretekhez képest is fokozatosan leszűkült,¹⁰⁷ s másfél évtized teoretizáló kísérleteinek és főként kísérletezőinek személyes likvidálásával, végül a SZTÁLINI uralomgyakorlásnak VISINSZKIJ által megfogalmazott állam- és jogtudományi formába öntéséhez vezetett.¹⁰⁸ Legfőbb vonása azonban a lenini út folytatása s kiteljesítése – azaz tovább merevítése – volt és maradt. Ez pedig azt jelenti, hogy „Lenin minden szabályozási és intézményépítési stratégiája nem egyszerűen kudarcot vallott, de egekig növelte a bürokratizálást, és ezt a szovjeturalmat egészében fémjelző mértékű s módú tekintélyelvűséggel vegyítette.”¹⁰⁹

Leninnel tehát a politikum visszavette a maga belülről korlátozatlan birodalmába a jogot; hatalmi lépései; manipulációs eszközeivé silányította, kiforgatta önazonosságát biztosító jegyeiből; s ezzel bármiféle „nemjogi” lépés, intézkedés vagy eszköz pusztán névleges, jobbra látszatszerű kiegészítő társává avatta. Ilyen módon távlati – ám mégis kökeményen beálló – következményként „a politika manipulálható eszközöként felfogott lenini jogeszmé megfosztotta a jogot attól a »méltóságtól« és az »igazságosságtól« ama aurájától, amely a jogot idővel még Oroszország szocialista államában is hatékony segítő tényezővé avathatta volna.”¹¹⁰

Hiszen a jogi kultúrák minden összehasonlító tanulmányozásából az derül ki, hogy nemcsak a törzsi, a klasszikus zsidó s az iszlám, avagy a távol-keleti berendezkedéseknek vannak eltérő rend-eszményeik, de kontinentális európai alapozásain belül a cárizmussal való folytonosságban a Szovjetunió jogrendszere is rá jellemzően specifikus, tehát nyugat- és közép-európai társaitól lényegileg eltérő mentalitással rendelkezett, amit aztán hagyatékként továbbadott. Ez pedig nem más, mint annak kemény ténye, hogy a nyugati (kontinentális és angolszász) jog sok évszázados fejlődésében kialakult vívmányok átvétele vagy akár csak kultiválása hiányában akkulturáció ott úgyszólván egyáltalán nem történt, s így joguk a népesség körében máig – inkább, mint kevésbé megérdemelten – önkényuralmi diktatúmként fogadott maradt. Vagyis nem a társadalmi integráció hatékony és egyben végső tényezőjeként tekintenek rá, mely civilizációs kereteket a társadalom minden egyedének biztosítva az együttélést lehetővé teszi, és szabályozásaival ki-ki számára vállalhatóan nemcsak lehetőségeket nyújt, de meg is

védi legkülönbélebb választható pozícióiban. Ehelyett eleve és kizárólag kényszert és elnyomást, életformájuk s megszokottságaik kívülről és felülről számukra idegen érdekből történő újabb korlátozását vélik látni benne – olyan nyűgöt, amelyetől, sőt még merő tudásától is, minden jóérzésű ember még csak a kapcsolatba kerülést is igyekszik elkerülni: idegen maradt tehát, fenyegető és minden áron kerülendő.¹¹¹

Nyilván okok és okozatok évszázados láncolatának eltérő soráról van szó: arról, hogy áldás a jogból csak kevés maradhatott e hatalmas népcsoport emlékezetében. Olyannyira, hogy még nemzetközi ágenciáknak is, ma is óvakodniuk kell attól, hogy tanácsot a valahai szovjet-uralomban részes országoknak egy kívánatos jogi szabályozás formájában adjanak, mert a populáció részéről nem semleges közvetítőként, hanem állami beavatkozás despotikus eszközeként fogadván bármiféle jogot, eleve kudarcos lesz az eredmény.¹¹² Friss empirikus kutatások úgyszintén megerősítik ezt, s perspektívikusan sem merészelnek többet előrelátni napjainkban, három évtizeddel a szovjetrezsím bukása után, mint lassú fejlődést a náci rezsimről még ERNST FRAENKEL által leírt kettős arculatot mutató állam felé, mint amely politikailag érdektelen vonatkozásokban remélhetőleg egyre inkább általánosodóan lehetővé tesz jogtól mintázottságot is.¹¹³ S talán az sem beszédesség nélküli, hogy mai jogtudományuk úgyszólván hallgat az egész kérdéskörrel; s emlékezetérőlése jegyében egy specifikusan orosz „kulturológia” jegyében inkább saját keresztény gyökerek feltárásával foglalatoskodik.¹¹⁴

(Befejezés) Nyugodt idők feltehetően nem tudják kellő azonosulással átérezni zaklatott idők szavát. Történelmi rekonstrukció vagy hiteles újra-beleézés helyett azonban a jelen kísérlet feladata nem lehetett több, mint a jog egyik lehetséges megnyilatkozásának, a jog eszközével élésben egy kivételesen negatív, szélső pólust megvilágító példának a felidézése. Ahhoz, hogy egyáltalán értékelhessünk, az általunk átlátható mintegy hatezer év jogi törekvéseinek, eszmény-teremtéseinek sora, valamint „a jog” önazonosságának kriterialitása szolgálhatott alapul. Merthogy „a jog” kategóriájával értelmesen addig élhetünk, ameddig maga a tárgy viszonylagos különállása autonóm felépítettségében és működtettségében egyaránt fennáll. Ilyen módon pedig határhelyzetet mutathatunk be: olyan pozíciót, amelyben a látszólag jogi formákhoz folyamodást¹¹⁵ a kormányzetezből adódó jogi és nem jogi eszközök lökik túl azon, hogy a fogalom még hamisítatlan értelemben egyáltalán jogról beszélhessünk.

JEGYZETEK

- 1 A ‘tény’ fogalmában felfejtetten lásd Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 & <<http://mek.oszk.hu/14600/14633/>>.
- 2 Vö. Varga Csaba ‘Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése’ *Jogtudományi Közöny* XXVIII (1973) 11, 600–608 {& <<http://mek.oszk.hu/14600/14633/>>, 343–358}.
- 3 Vö. mindenekelött Claude Lévi-Strauss *Leçon inaugurale faite le mardi 5 janvier 1960* ([Paris]: Collège de France 1960); értékelésében pedig Alan Jenkins *The Social Theory of Claude Lévi-Strauss* (London: Macmillan 1979) 193, 1. rész és Tzvetan Todorov ‘Levi-Strauss’ in *New French Thought Political Philosophy*, ed. Mark Lilla (Princeton: Princeton University Press 1994), 37–53.
- 4 Varga Csaba *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 & <<http://mek.oszk.hu/14200/14206/>>, példánk szerinti továbbgondolása pedig egyfelől Varga Csaba ‘Ösnépeink jogszemlélete’ *Hitel* XXVIII (2015) 11, 83–96 & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/17-varga.pdf>>, másfelől Varga Csaba ‘*Theatrum legale mundi* avagy a jogrendszerek osztályozása’ in *Ius unum, lex multiplex Liber Amicorum*: Studia Z. Péteri

- dedicata (Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből) szerk. H. Szilágyi István & Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat 2005) & <<http://drscsabavarga.wordpress.com/2012/03/24/theatrvm-legal-mvndi-ed-cserne-2007/>>, 219–242.
- 5 Csaba Varga ‘Buts et moyens en droit’ in *Giovanni Paolo II Le vie della giustizia: Itinerari per il terzo millennio* (Omaggio dei giuristi a Sua Santità nel XXV anno di pontificato) a cura di Aldo Lioiodice & Massimo Vari (Roma: Bardi Editore & Libreria Editrice Vaticana 2003), 71–75 [& <<http://www.thomasinternational.org/hu/projects/step/conferences/20050712budapest/vargal.htm>>].
 - 6 Lásd pl. Varga Csaba ‘Múltkutatás, jövőkeresés Közép-Európa jogában’ *Valóság* LVIII (2015) 7, 1–18 & <http://epa.oszk.hu/02900/02924/00031/pdf/EPA02924_valosag_2015_7_001-018.pdf>.
 - 7 Varga Csaba ‘Comparatio a jogtudományban s a jogi oktatásban’ in Varga Csaba *Jogfilozófia a múlt, jelen és jövő ölelésében* (Budapest: Pázmány-Press 2018) 616 [Tanulmányok 44], 457–500 & <<http://mek.oszk.hu/18900/18995/18995.pdf>>.
 - 8 Pasquale Femia ‘Criticism: From the Outskirts of a World without a Centre’ *The Italian Law Journal* 1 (2017) 1, 14–15.
 - 9 Vö. Varga *A jogi gondolkodás paradigmái*.
 - 10 Ez – a *Vermittlung* – LUKÁCS GYÖRGY társadalomontológiájának egyik alapkategóriája; vö. Varga Csaba *A jog helye Lukács György világgképében* (Budapest: Magvető 1981) 287 [Gyorsuló Idő] & <<http://mek.oszk.hu/14200/14244/>>, valamint Varga Csaba ‘Lukács és a jog lételeméleti lehetőségei’ *Magyar Jog* 65 (2018) 7–8, 443–454.
 - 11 Csaba Varga ‘Liberty, Equality, and the Conceptual Minimum of Legal Mediation’ in *Enlightenment, Rights and Revolution* Essays in Legal and Social Philosophy, ed. Neil MacCormick & Zenon Bankowski (Aberdeen: Aberdeen University Press 1989), 229–251, 247 [“it is far from being full-fledged; it is defective, faulty, and inferior”]. Magyar változata Varga Csaba ‘Mi kell a joghoz?’ *Valóság* XXXII (1989) 3, 1–17 & <<http://mek.oszk.hu/14700/14759/>>, 25–49, 47].
 - 12 Az alapul szolgáló *ordo-eszmény* tisztázása a jogi kultúrák összehasonlító tanulmányozásának egyik legfontosabb előkérdése. Lásd 6. jegyzet.
 - 13 Vö. Varga *A jogi gondolkodás paradigmái*.
 - 14 *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York: The New York University Press 1992) xxiv + 614 [The International Library of Essays in Law & Legal Theory, Legal Cultures 1], ami még a brazil *jeitot* szerepelteti példaként.
 - 15 Az eredeti forrásokhoz lásd V. I. Lenin *Collected Works* 1–45 in <<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/cw/index.htm>> [rövidítés: *LCW*]; В. И. Ленин *Полное собрание сочинений* 1–55, Изд. пятое (Москва: Изд. Политической Литературы 1968) in <<http://uaio.ru/vil/vilall.htm>> [rövidítés: *PSS*]; továbbá alkalmanként Lenin *művei* 1–39 (Budapest: [Szikra] 1951–1961) [rövidítés: *LM*] és Lenin *válogatott művei* I–III (Budapest: Kossuth 1967) [rövidítés: *LVM*].
 - 16 Pierre Lavigne ‘La légalité socialiste et le développement de la préoccupation juridique en Union Soviétique’ *Revue d’Études Comparatives Est-Ouest* 11 (Septembre 1980) 3, 5.
 - 17 Piers Beirne & Alan Hunt ‘Law and the Constitution of Soviet Society: The Case of Comrade Lenin’ *Law & Society Review* 22 (1988), 585 rögzíti így: „töredékes nézetek egy olyan témáról, amely nem nagyon érdekelte”.
 - 18 Tizenhét évesen Bonn (1835), majd Berlin (1836) egyetemén hallgat jogot, ám doktori dolgozatát már Jénában, filozófiából védi meg (1841).
 - 19 Vö. Varga *A jog helye Lukács György világgképében*.
 - 20 Kazán (Kazany) jogi karán 1886 őszén indulnak tanulmányai, majd kicsapavta onnan s Petrográdra (Szentpétervárra) nyerve vizsgáinak külsősként letételére engedélyt, 1892. január 14-én huszonkét évesen szerzi meg kitűnő minősítéssel diplomáját. Ügyvédbojtárnak tér vissza Szamarába, ahol másfél éven át munkálkodik, míg be nem jegyezteti magát 1893 őszén névlegesen Petrográdon, ahol már kizárólag saját mozgalmi tevékenységnek (vitairatoknak/vitáknak) szenteli idejét. А. Н. Трайнин & М. Л. Шифман ‘Страницы из биографии В. И. Ленина’ *Советское государство и право* 1956/3, 61–71, id. Jane Burbank ‘Lenin and the Law in Revolutionary Russia’ *Slavic Review* 54 (1995) 1, 25.
 - 21 Huszonnyegye szamarai ügyben történő eljárását dokumentálja В. И. Ленин *Неизвестные документы* 1891–1922, ред. Ю. Н. Амиантов и др. (Москва: Росспэн 1999), 18.
 - 22 Talán jogászi kudarcélményének is lenyomata, hogy gyűlölködő – „egyértelműen ellenséges” – lesz az emléke az egész kasztról; vö. Eugene Huskey *Russian Lawyers and the Soviet State The Origins and Development of the Soviet Bar, 1917–1989* (Princeton: Princeton University Press 1986), 37–38. Tamás Krausz *Reconstructing Lenin An Intellectual Biography* (New York: Monthly Review Press 2015), 36–37 szerint aligha lett

- volna jó jogász, mivel döntéseit jogi megfontolások helyett indulat, az elnyomottak iránti rokonszenv vezérelte. Mindazonáltal noha ügyvédbőjtárkodásában egyébkénti sakkpartnere irodájában munkálkodott, 1892. évelei ideiglenes státusa júliusra véglegesre változott. Robert Service *Lenin A Political Life*, 1 (Houndmills & London: Macmillan 1985) viii + 246, 46.
- 23 Mint G. B. Smith 'Socialist Legality and Legal Policy in the Soviet Union' in *Public Policy and Administration in the Soviet Union* ed. G. B. Smith (New York: Praeger 1980), 111 írja, „MARX és ENGELS írásai csak szegényes eligazításul szolgálhattak LENIN számára egy szocialista állam megalkotásához. Végére is, MARX mindenekelőtt társadalomkritikus volt, nem pedig építész az általa egyébként előrelátott új társadalmi-gazdasági rendnek.”
- 24 Andrew Vincent 'Marx and Law' *Journal of Law and Society* 20 (1993) 4, 371.
- 25 Piers Beirne 'Editor's Introduction' in *Revolution in Law Contributions to the Development of Soviet Legal Theory, 1917–1938*, ed. Piers Beirne (New York: Routledge 1990), ix–x.
- 26 A. Г. Гойхбарг [Alekszandr Grigorievics Gojhbarg] tollából *Основы частного имущественного права* (Очерки) (Москва: Красная новь 1924) in <<https://thecharnelhouse.org/2016/04/14/marxism-and-legal-theory/>>, valamint *Хозяйственное право Р.С.Ф.С.Р.* I: Гражданский кодекс, 3-е изд. (Москва: Государственное издательство 1924), 8. Id. Vladimir Gsovski 'The Soviet Concept of Law' *Fordham Law Review* VII (1938) 1, 12.
- 27 Egy ontológiai rekonstrukció annak kérdését válaszolhatja meg, hogy mi az, ami egyáltalán „kötni” vagy „kötelezni” tudhat a jogban. Merthogy a jog hivatalos várakozások (normatív szövegek) foglalataként látszólag nem több, mint egy önmagában halott dologszerűség. A tények világában pedig úgy jelenik meg, mint egy pontosan e várakozásokat végső soron kényszerintézkedéssel biztosító gyakorlat. A feltett kérdés tehát az, hogy miképpen válik ez a társadalmi integráció egyik szervező motorjává. A nyelvi normativitások kutatását az észak-európai gondolkodásnak a jogi tudományosságban eluralkodó formális és önbezáruló normativizmus (az ún. fogalomjogászat [*Begriffsjurisprudenz*]) iránti szkepsze indította el. Lásd pl. Varga Csaba 'Skandináv jogi realizmus' in *Jogbölcsélet XIX–XX. század, Előadások*, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 1999), 81–91 [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae].
- 28 Lukács György *Történelem és osztálytudat* (Budapest: Magvető 1971), 563–564: „Ha kialakul a joggal és állammal szembeni teljes, kommunista elfogulatlanság, akkor a törvénynek és kiszámítható következményeinek nincs több (de nincs is kevesebb) jelentőségük, mint a környezet bármely olyan tényének, amellyel egy cselekvés kivitelezhetőségének megítélése során számolni kell: a törvény megsértésére tehát nem esik nagyobb hangsúly, mint például arra, mikor egy fontos utazás alkalmával az ember a vonatcsatlakozás elérésének esélyeit mérlegeli.”
- 29 Pl. sem Thomas Bell *A Dictionary of Terms and Quotations* Compiled from the Works of V. I. Lenin (London: Lawrence & Wishart 1942), sem Anton Pannekoek *Lenin as Philosopher A Critical Examination of the Philosophical Basis of Leninism* [1938/1948] rev. ed. (Marquette University Press 2003) nem érzékelnek semmiféle jogi vonatkozást Leninnél.
- 30 Merő jogtechnikaként közelítve s belső megértésre törekedve lásd Varga Csaba 'Lenin és a forradalmi jogalkotás' *Allam- és Jogtudomány* XIII (1970) 1, 45–57 & <<http://mek.oszk.hu/14300/14393/>>, 63–75).
- 31 Burbank 'Lenin and the Law', abstract.
- 32 Pl. az 1901-ben írt *Mi a teendő?* programjában (*LCW* 5, 454–467); ettől kezdve már a kettő állandó végítését tartja kívánatosnak (pl. *LCW* 25, 180).
- 33 Vö. Burbank 'Lenin and the Law', 26–29 és különösen 29, 5. jegyzet. A mindenkor aktuális célpontok köre gazdagodik tovább, amikor például 1914 őszén az opportunistáktól azzal határolódik el, hogy „fetiszizálják a burzsoá parlamentarizmushoz és a burzsoá törvényességhez való szükségképpeni folyamodást”, ráadásul az illegitimitás válsághelyzetben sem vállalják (*LCW* 21, 25–34).
- 34 *LCW* 25, 196–197: „A mensevikek és a szociálforradalmárok a jog aktusára helyezték a hangsúlyt: a proklamációra, az ígéretre, az alkotmányozó gyűlés összehívása kinyilvánítására. A bolsevikok viszont az osztályharcot hangsúlyozták.”
- 35 Eric Allen Engle 'Socialist Legalism in the Early USSR: A Formal Rule of Law State?' in his *Marxism, Liberalism, and Feminism* Leftist Legal Thought (New Delhi: Serials Publications 2010), 44–64 [az idézet forrása <<https://ssrn.com/abstract=1268555>> (2008), 3].
- 36 A pontosabb értés érdekében persze érdemes emlékeztetünkbe idézni, hogy Lenin összes írása egy elhivatott forradalmárként eljáró szerző műve volt, aki mozgalmában – társaival együtt – doktriner vitákba buktatta át aktív létét, hogy elérkezzék a „Tanítás” megértésig és bármely helyzetben abból következő, de kizárólagosan

- megfelelő alkalmazásáig. Így bár vitairatainak tárgya olykor tiszta filozófiának tetszhetett, semmi sem tudományként jött létre benne, hanem azért, hogy az aktuális lépés megtételéhez irányt szabjon. Ami magyarázza (anélkül persze, hogy jogossá tehetné) a Lenintől használt nyelvezet elviselhetetlen kíméletlenségét, állandó ellentét- és ellenségkép teremtéseit, retorikája megsemmisítő hangvételét, az igazság birtoklásának harcos kijelentését. Lásd pl. E. M. Рыт *Ленин о языке и язык Ленина* (Moskva: ГосЛитИздат 1936).
- A hivatkozott mű alcíme szerint sem más, mint »A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban«. Tehát éppen nem tankönyvi fejezet vagy lexikon-címszó, hanem gyakorlati válaszok közti megvitatás egy folyvást gomolygón rendezetlen – mert napról napra változó helyzetben közös cselekvésért érvelő – nyelviségben, ami legkülönbözőbb inspirációkból áll össze, egybeköt anarchizmusból, utópizmusból, MACHIAVELLIZMUSBÓL szövédvé. Szituációhoz kötöttségéből erednek az állandó hangsúlyváltozások. A háttérben pedig egy olyan -izmus áll, mely doktriner jellegét mindvégig megőrizte. »A leninizmus tanítása az államról« jegyében a dogma-kifejtés során így kölcsönösen ellentmondó állításokhoz vezethető – egészen addig, míg SZTÁLIN e gárda kivégzetetésével saját dogmáit VISINSZKIJEJEL nem egyértelműsítetteti. A formálódás évtizedeiben mindegyik teoretikus Lenin valamelyik véleményére alapozott – természetesen természetesen Lenin valamely másik véleményének az ehhez képest kevésbé hangsúlyozott figyelembe vételével, viszonylagos elhanyagolásával. Ezek végtelenségéből nyilvánvalóan nem születhetett koherens teória. De nem is erre volt szükség, hanem arra, amit az iménti alcím második fele diktált: »a proletariátus feladatai a forradalomban«. Vö. pl. Ivo Lapenna *State and Law Soviet and Yugoslav Theory* (London: University of London / The Athlone Press 1964), különösen 27–42.
- 37 Sofia Sávina 'Aurora: The Cruiser that Sparked a Revolution – Or did it?' *Russia Beyond* (Nov. 07, 2014) <https://www.rbth.com/arts/2014/11/07/aurora_the_cruiser_that_sparked_a_revolution_or_did_it_41229.html>.
- 38 Teljesebben: „a forradalom sikere a legfőbb törvény. S ha a forradalom sikeréhez szükséges lenne valamely demokratikus elv hatásának korlátozása, bűnös dolog lenne eltekinteni ettől.” – amint ez az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt II. Kongresszusán (1903) elhangzott [*Протоколы второго съезда партии*, 168–169]. Ezt idézi aktualizálva Lenin a *Pravda* (1917. december 22.) 221. számában, in *PSS* 35, 185.
- 39 *Сборник декретов...* (Moskva: Гос. изд-во 1920–[1921]). Ezek közül jónéhányának – így például *A Néphez* (1917. november 5.) vagy *Az éhínség leküzdéséről* (1918. január 14.) kiáltványának – semmiféle jogi státusa nem volt. Vö. Beirne & Hunt, 589.
- 40 Beirne & Hunt, 595.
- 41 Valóban, ezzel 150.000.000 hektár került még az addigi paraszti földekhez s évi 800 arany rubel értékű addigi bérletek váltak ingyenessé; vö. *Страна Советов за 50 лет* Сборник стар. материалов (Moskva: Статистика 1967), 115, id. N. D. Kazantsev 'From Lenin's 1917 Decree on the Land to the Principles of Land Legislation' *Soviet Law and Government* VII (1969) 4, 5.
- 42 Lenin kései visszaemlékezése (*LCW* 45 in <<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/oct/31.htm>>) szerint „más törvényektől eltérően ez [...] noha technikailag és talán jogilag is nagyon tökéletesen volt, mindazonáltal megadott a parasztságnak mindent, ami akkor számukra életbevágóan fontos volt, és biztosította szövetségüket a munkássággal.”
- 43 „Egyetlen, a földtulajdont eltérő dekretum megnyerői számunkra a parasztság bizalmát” (*LCW* 26, 240).
- 44 <<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/25-26/26d.htm>>.
- 45 Ivo Lapenna 'Lenin, Law and Legality' in *Lenin: The Man, the Theorist, the Leader A Reappraisal*, ed. Leonard Schapiro & Peter Reddaway (New York: Praeger 1967), 250: „főként propagandacélból kibocsátva”. Engle 'Socialist Legalism in the Early USSR', 4: „Írányelveket, célokat deklaráló mozgósító proklamációk voltak napirenden.” Beirne & Hunt, 577, ill. 589 szerint viszont „csekély, mindazonáltal hasznos edukációs eszköz [...] amit főként oktatási és propaganda-célból bocsátottak ki”. Robert Service *Lenin A Political Life*, 2 (Houndmills & London: Macmillan 1991), 282 érzékeny továbbgondolása szerint „A törvények agitációt és propagandát szolgáltak; ám azzal, hogy a forradalom melletti bármi áron történő elköteleződést szolgálták, jogi nihilizmusba buktak.”
- Megjegyzendő, hogy Beirne & Hunt, 589–595 szerint a jogot az alábbi egymásra épülő funkciókkal ruházta fel Lenin: múlttörlés / nevelés / fegyelmezés / részvétel / rutinizálás (számvitel és ellenőrzés).
- 46 Михаил Павлович Ирошников *Создание советского центрального государственного аппарата* Совет Нар. Комиссаров и нар. комиссариаты. Окт. 1917 г. - янв. 1918 г., 2-е изд. (Ленинград: Наука / Ленингр. отделение 1967), 120 egy lenini megnyilatkozásra

- emlékezik: „valamiféle propaganda [...hiányában...] nem tudtunk volna vezető szerepbe kerülni”. A később kivégzett mezőgazda tudós VALERIAN OBOLENSKY-OSSINSKY először fenntartással élt e gyakorlattal szemben, de ennek visszavonására kényszerült, s akkor már így nyilatkozott: „A fővárost elárastató harcok során szükséges a célt dekrétum formájában rögzíteni, hogy a tömegek valamihez tarthassák magukat.” Николай Осинский [szerzői név] ‘Из первых дней Высшего совета народного хозяйства’ *Народное хозяйство* 1918/11, 14. Mindkét forrást id. Tatiana Ju. Borisova ‘The Legitimacy of the Bolshevik Order, 1917–1918: Language Usage in Revolutionary Russian Law’ *Review of Central and East European Law* 37 (2012), 403.
- 47 Aaron B. Retish ‘The Revolutionary Courts’ <<https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/u.osu.edu/dist/a/49661/files/2017/10/Revolutionary-Courts-OSU-Retish-2jskdqa.pdf>>, aki e dekrétumok (1917. november 24. / 1918. február 2. / 1918. július 20.) gyakorlati hatásának elemzésével a dezorganizáló helyett inkább az átmenetiséget is biztosító reorganizáló jellegre hangsúlyozza. Az első dekrétum pontosan (5. pont) így rendelkezik: „A helyi bíróságokat [...] a megdöntött kormányzatok rendelkezései [...] annyiban irányítják, amennyiben ezeket nem semmisítette meg a forradalom s nem mondanak ellen a forradalmi öntudatnak és a jogról kialakított szocialista felfogásnak.” *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства* 1917/4, 49–51. 1919 márciusában (*LCW* 29, 131) Lenin ezt még megerősíti.
- 48 Vö. pl. Varga Csaba ‘Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében’ *Jogtudományi Közöny XXXI* (1976) 8, 434–441 {& <<http://mek.oszk.hu/14300/14393/>>, 339–355}.
- 49 Az 1917. nyár végi Finnországba menekültében írt *Állam és forradalom* szerint a modern kapitalizmus „létrehozta a termelés, gyárak, vasutak, posta- és telefonszolgáltatás s hasonló tömegét, és ezek alapján a régi »államhatalom« feladatainak nagy többsége leegyszerűsödve az adatbeszerzés, nyilvántartás és ellenőrzés olyan végtelenül egyszerű műveleteiben fejeződik ki, ami bármely írástudó ember által már könnyen elvégezhető” (*LCW* 25, 420–421). Hasonlóképpen ír 1918. április 30-án: „először történik meg, hogy egy egész népesség elsajátítsa az igazgatás művészetét [...] célunk az, hogy minden egyes fizikai munkás, végezvén nyolc óra termelő munkájának »feladatával«, *fizetés nélkül* munkálkodjék ilyen állami kötelességeken.” (*LCW* 27, 272–273)
- 50 A földről, majd a munkásellenőrzésről (1917. október 27.) szóló dekrétumról, és miután továbbiak nem követték, viszonylagos kivételességük-ről írja Stephen J. Lee *Lenin and Revolutionary Russia* (London: Routledge 2003), 97, ill. 111, hogy inkább intuitív megérzés termékei lehetnek, „többé-kevésbé szívesen átfogva a legtöbb ember vágját”. Szerinte ti. „Leninnek egyáltalán nem volt gazdasági stratégiája. Ehelyett inkább gazdasági közbelépésekkel kapcsolódott ama politikai helyzethez, amiben éppen találta magát. Erős pragmatizmus hatotta tehát át [...] miközben gazdaságpolitikai lépéseit ismét csak politikai megfontolások irányították”. Élete végén maga vallott alapállásáról egy NAPÓLEONnak tulajdonított feltehetően apokrif mondással, jellemezve az úgymond alternatíva nélküli helyzetben járandó útját: „On s’engage et puis... on voit” (<<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1923/jan/16.htm>>).
- 51 Richard Pipes *A Concise History of the Russian Revolution* [1995] (New York: Vintage Books 1996), 154–156.
- 52 „Egy forradalmi átmenetben egyszerre lesz hajlékony és átmeneti a jog. Átmeneti időszakban a törvények ideiglenes jelentőségűek. És ha a törvény gátolja a forradalom fejlődését, hatálytalanítjuk vagy helyesbítjük.” – nyilatkozta 1918. július első felében (*LM* 27, 532).
- 53 Pipes *A Concise History*, 153 & 154.
- 54 Марк Вениаминович Вишняк *Большевизм и демократия* (New York: Народоправство 1919), 9, id. Jane Burbank *Intelligentsia and Revolution* Russian Views of Bolshevism, 1917–1922 (New York & Oxford: Oxford University Press 1986), 88. (Megjegyzendő, hogy e szerző, VISHNJAK lesz később PIPES mestere a Cornell Egyetemen.)
- 55 Engle ‘Socialist Legalism in the Early USSR’, 4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_Decree>.
- 56 <https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_Decree>.
- 57 Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a békéről, a földről, a munkásellenőrzésről szóló lenini dekrétumok azokból a megoldatlanságokból, amik az adott forradalmi pillanatban az osztárszociális támogatás lehető megszerzése érdekében leglényegesebbek voltak, jól indítottak. Mert „[e] három dekrétum a bolsevik párt stratégiája számára kulcsfontosságúnak bizonyult. Hatalomrajutását a népesség akkor legsürgetőbb és a korábbi rezsimtől megtagadott vágyaira tett ígérettel segítette. [...] Legitimizálták is az új kormányzatot, s konszolidálták is a hatalmát. Jó előrelátás volt, hisz bárki merészelné megdöntésüket megkísérelni [...], most már a nép túlnyomó többségének dühével találna szemben magát.” James D. White *Lenin The Practice and Theory of Revolution* (Houndmills & New York: Palgrave Macmillan 2001), 149.
- 58 Beirne & Hunt, 578.
- 59 Vö. pl. T. H. Rigby *Lenin’s Government* Sovnarkom, 1917–1922 (Cambridge: Cambridge University Press 1979) és George Leggett *The*

- Cheka* Lenin's Political Police: The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (From December 1917 to February 1922) (Oxford: Clarendon Press 1981) elemzéseivel.
- 60 Mi tehát Leninnél a bürokrácia-túltengés diszfunkcióinak „végső gyógyszere”? Még több, s újabb „bürokrácia” – önmagára építve. Leszek Kolakowski *Main Currents of Marxism Its Rise, Growth, and Dissolution*, 2 (Oxford: Clarendon Press 1978), 490. Ami jellegzetesen a szuperellenőrzés szuperellenőrzése lesz, ráadásul SZTÁLINNAL az élen, aki rögvest saját hatalma előkészítésére használja majd fel.
- 61 Legjellemzőbb példája szerint (LCW 36, 574) „A lényeg nem az intézményekben, újjászervezésekben vagy új jogi szabályozásban rejlik, hanem a személyzet kiválasztásában és a teljesítmény ellenőrzésében.”
- 62 Gondoljunk csak a török birodalomban a fellebbezés mint jogtechnika létrejöttére – Martin Shapiro ‘Islam and Appeal’ [1980] <<https://scholarship.law.berkeley.edu/facpubs/1353/>>, fordításban in *Összehasonlító jogi kultúrák* szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 2000) [Jogfilozófiák], 343–370 – vagy épp Oroszország tekintetében az ‘ellenőr’, ‘revizor’ vagy ‘központi kiküldött’ mint realista irodalmuk vidéki rémkép-szerepére. Az orosz fejlődés korai, ill. kései pontját példázza John P. LeDonne ‘Russian Governors General, 1775-1825: Territorial or Functional Administration?’ *Cahiers du monde russe* 42 (2001) 1, 5–30, ill. John N. Hazard ‘Unity and Diversity in Socialist Law’ *Law and Contemporary Problems* 30 (1965) 2, 270–290.
- 63 „[J]ogunk nem lehet kalugai vagy kazán jog, hanem [...] csakis egyöntetű összorosz jog, a szovjet köztársaság egész szövetségében egységes” / „az ügyész felel azért, hogy semmilyen helyi hatalomtól kibocsátott döntés se legyen e joggal ellentétes” / „Amíg csak az egész Szövetség jogegysége fenntartásának e legelemből feltételét nem tudjuk szigorúan biztosítani, teljességében lehetetlen marad jogunk védelme vagy bármiféle kultúra fejlesztése.” (LCW 33, 364, 365, 365 & 366)
- 64 Burbank ‘Lenin and the Law’, 37–44.
- 65 A többséget ekkor a szocialista forradalmi párt adta, s Lenin így instruálta a szovjetek központi végrehajtó bizottságát: „Meg fogjuk mondani a népnek, hogy érdekei előbbre valók a demokratikus intézmények érdekeinél. Nem kell tehát a nép érdekeit a formális demokratizmus alá rendelő régi előítéletekhez visszatérni” (PSS 35, 137, id. Burbank ‘Lenin and the Law’, 38, 66. jegyzet).
- 66 Eugene Huskey ‘A Framework for the Analysis of Soviet Law’ *The Russian Review* 50 (January 1991) 1, 53–70.
- 67 A Szovjet Tudományos Akadémia Állam- és Jogintézete kérte volt fel magyar társintézményét, hogy Lenin születési centenáriumára egy »Ленин о революционное правотворчество« című fejezettel járuljon a *В. И. Ленин о социалистическом государстве и праве* red. В. М. Чиквадзе & Б. Н. Топорнин (Москва: Наука 1969) megjelenendő gyűjteményhez. Szabó Imre ‘Lenin a jogról és a szocialista jogról’ és Kulcsár Kálmán ‘A politika és a jog viszonya Lenin műveiben’ [*Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) 1, 3–16 és 17–24] taglalta e kérdéskört. (Saját hivatkozott dolgozatom – 30. jegyzet – is ezen orosz kiadványba készületen jelent meg ott, 271–280.)
- 68 1906-ban így ír: „semmiféle jogtól, semmiféle szabálytól nem korlátozott, közvetlenül az erőszakon nyugvó jog ez; a ‘diktatúra’ szónak kizárólag ez az értelme” (LCW 10, 247). Ezt ismétli 1918 késő őszén a *Proletárforradalom és a renegát Kautsky* művében is. Élete végéfelé – 1922 februárjában KURSZKI igazságügyi népbiztoshoz írt levelében (LCW 36, 562–563) – pedig már így summáz: „[A]z állam mi, az öntudatos munkások, a kommunisták vagyunk.”
- 69 Lenin *Mi a teendő?* (1902) szerint ez egy „erős és szigorúan titkos [...] szükségképpen erősen centralizált szervezet”, amin belül vaskevény szervezettség és fegyelem uralkodik. Lásd pl. Maria Łos *Communist Ideology, Law and Crime A Comparative View of the USSR and Poland* (Houndmills & London: Macmillan 1988), 4–7.
- 70 Pipes *A Concise History*, 151.
- 71 Kolakowski, 489.
- 72 Ezt tanúsítja a szó etimológiája is: a *terreo* F. E. J. Valpy *An Etymological Dictionary of the Latin Language* (London: Baldwin / Longman / Whittaker 1828), 471 szerint ‘frighten; harass; perturb’ jelentésű; a *terrere* pedig Alain Christol ‘Lexical Consequences of a Phonetic Law’ in *New Studies in Latin Linguistics* Selected Papers from the 4th International Colloquium on Latin Linguistics, Cambridge, April 1987, ed. Robert Coleman (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. Co. 1991), 55 szerint ‘to cause fear to occur’, illetőleg, régebbi jelentésében – a **tres/*trem* gyökérből – ‘to cause to shiver’ értelmű.
- 73 Amidőn az 1891-es – közel félmillió áldozattal járó, vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_famine_of_1891-92> – volgai éhínségkor leánytestvére adakozva beállt a segítőkhez, ő cinikusan elfordult, sőt mindenkit megbotránkoztatva örvendezni kezdett, hogy nagyszerű alkalom: a

- cárizmus legalább jobban s korábban lelepleződik. Алексей Александрович Беляков *Юность вождя* Воспоминания современника В. И. Ленина ([Москва]: Мол. гвардия 1958), 80–82.
- 74 Raphael Cohen-Almagor 'Foundations of Violence, Terror and War in the Writings of Marx, Engels, and Lenin' *Terrorism and Political Violence* 3 (1991) 2, 1–24 [in <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1339145>, 25]. Az 1938-ban egyébként szintén kivégzett igazságügyi vezér NIKOLAJ KRILENKOTÓL származik a véres tapasztalatú kijelentés: „Nemcsak bűnösöket kell kivégeznünk! Az ártatlanok kivégzése még erősebben hat a tömegekre.”
- 75 Joan Witte 'Violence in Lenin's Thought and Practice: The Spark and the Conflagration' *Terrorism and Political Violence* 5 (1993) 3, 135–203.
- 76 Leggett *The Cheka*, 169–170.
- 77 Pipes *A Concise History*, 152, ill. 156.
- 78 Elvtársai közül is kirívóan, haláláig csak erősödött Lenin szélsőséges ragaszkodása a diktatúrához, a terror eszközához, az egypárti/egyideológiájú államhoz, a jog semmibe vételéhez. Még pártjában is konspirált, amikor és amiként megszerveztette terrorszervezetét, majd mindvégig biztosította felelősségnélküliségét. Állami cselekvéseiben is – formaiságok, bármiféle rendezettség iránti közömbösséggel – kizárólag a forradalmi aktivizmust, akár a legcsekélyebb intézkedésben a hatékonyságot erősítette. Még legminimálisabb demokratizmustól is megfosztott dekrétum-kibocsátását évek során át ugyancsak konspirálva, lényegében egymaga végezte: szövegezett, aláírt, majd küldőnccel a párt- és szovjetapparátus csúcsán álló SZVERDLOVVAL aláíratta – és pár órán belül a szovjetbirodalom törvényeként egy ilyen, esetleg senki mástól nem ismert szöveg már meg is jelent. Robert Service *Lenin A Political Life*, 3 (Houndmills & London: Macmillan 1995), xv, 59, ill. 243–245.
- 79 Lásd pl. Tsuyoshi Hasegawa *Crime and Punishment in the Russian Revolution* Mob Justice and Police in Petrograd (Harvard University Press 2017).
- 80 „A diktatúra felfokozott háborús állapot. [...] A harc végső eldőléséig a rettenetes háborús állapotnak kell folytatódnia. S szerintünk a háború háború: sem szabadságot, sem demokráciát nem ígérünk.” – jelenti ki Lenin a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán, 1921. július 5-én. (*Pravda* (1921. július 5.) 144 in *PSS* 44, 53–54)
- 81 Richard Pipes *Legalized Lawlessness Soviet Revolutionary Justice* (London: Institute for European Defence & Strategic Studies 1986).
- 82 Lenintől még meg is kérdezi (negyed éven át, 1918 márciusáig posztját betöltő) igazságügyi népbiztos – vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Steinberg> —: miért nem nevezi egyesenes *Társadalomkiirtási* Népbiztosságnak az általa betöltött hivatal? Lenin nem botránkozik meg a kérdésen, nem is csodálkozik, hiszen maga tudja legjobban, mit akar... Isaac Steinberg *In the Workshop of the Revolution* (New York: Rinehart 1953), 155, id. *The Black Book of Communism* Crimes, Terror, Repression, ed. Stéphane Courtois et al. (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press 1999), 61.
- 83 Matthew Rendle 'Revolutionary Tribunals and the Origins of Terror in Early Soviet Russia' *Historical Research* 84 (November 2011), No. 226, 693–271. A címkézés éppen Leninnél korántsem előzménytelen, hiszen alig pár hónappal korábban jelentetett meg egy írást 'A nép ellenségeiről' – *Pravda* (1917. június 7.) —, amiben a jakobinus terrort úgy dicsérte, mint amihez majd „a huszadik század forradalmi osztályának is folyamodnia kell” (*LCW* 25, 57–58).
- A kiméletlen célratörés pártszertüségének másik oldalaként fog hamarosan megformálódni a történetesen éppen likvidálásra kerülő egykori likvidátor-társak önvádolása, hátterében a klasszikusan Arthur Koestler által – *Darkness at Noon* (London: Jonathan Cape 1940) [utolsó magyar kiadása *Sötétség délben* (Budapest: Európa 2016)] – megjelenített „jó vagy rossz, az enyém” mindenek ellenére önanonosuló mentalitással. Vö. Richard Landes *Heaven on Earths* The Varieties of the Millennial Experience (Oxford: Oxford University Press 2011), 11. fej., aki az egész folyamatot „bolsevik apokaliptikus” gyanánt tárgyalja.
- 84 KRILENKO e kiváló férfiú; lásd Николай Васильевич Крыленко *Судоустройство РСФСР* (Лекции по теории и истории судоустройства) (Москва: [Юрид. изд-во НКЮ] 1923), 100, 205 & 322–323.
- 85 Id. *The Russian Revolution and the Soviet State 1917–1921*; Documents, ed. Martin McCauley (London: Macmillan 1975), 182.
- 86 *Советское государство* 1936/5, 115, ill. *Советская юстиция* 15 (1935) 35, 4–5. Id. Lapenna *State and Law*, 41, 156. jegyzet.
- 87 Kizárólag a kormányzati csúcs tevődött össze másként, ahol is a másfél tucatnyi külsemler ügyszólván mindegyike egyetemet végzett, felében jogász vagy közigazda volt. Rigby *Lenin's Government*, 93.
- Gregory Claeys *Dystopia: A Natural History* A Study of Modern Despotism, its Antecedents, and its Literary Diffractions (Oxford: Oxford University Press 2017), 134. Egy fél évszázaddal korábbi összesítés a cárizmus utolsó fél évszázadára 14.000 kivégzettel, a börtön- és pogrom-történekek következményeivel együtt 40.000 áldozattal, Leninnek szovjetvezetőként töltött hat évében viszont 200.000 kivégzettel,

- a börtönhalálozás és lázadásleverés áldozatszámával együtt pedig összesen 500.000 halálessel számolt. Robert Conquest 'The Human Cost of Soviet Communism' in *Document* No. 92-36 (92nd Congress. 1st Session) of the United States Senate, Committee on the Judiciary, Sub-Committee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and other Internal Security laws (16 July 1971), 22–23.
- 88 Megalapozó műként – LUKÁCS GYÖRGY személységjegyeit is erőteljesen tárgyalóan – lásd Michael Löwy *Rédemption et utopie* Le judaïsme libertaire en Europe centrale; Une étude d'affinité élective (Paris: Presses Universitaires de France 1988).
- 89 Paul Johnson *Intellectuals* (New York: Harper & Row 1988), 60.
- 90 Karl Jaspers 'Marx und Freud' *Der Monat* 3 (1950), No. 36, 141–150.
- 91 Tama Weisman *Hannah Arendt and Karl Marx On Totalitarianism and the Tradition of Western Political Thought* (Lanham, Maryland: Lexington Books 2014), 1–10.
- 92 <<https://en.wikipedia.org/wiki/Sophrosyne>>, amit CICERO négy minőség – *temperantia*, *modestia*, *modestia* és *frugalitas* – egyidejűségként fordított latinra.
- 93 George H. Leggett 'Lenin, Terror and Political Police' *Survey* 21 (Autumn 1975) 4, 174 írja, hogy „A vörös terror és a Cseka-rendszer megértésének kulcsa lényegileg Lenin doktrínájában és Lenin jellemében rejlik.” – hozzátéve, hogy a doktrína középpontjában a fennállónak az engesztelhetetlen gyűlölete állott.
- 94 Zevedei Barbu *Democracy and Dictatorship Their Psychology and Patterns* [1956] (Abingdon: Routledge 2000), 262, ill. 263.
- 95 Stefan Thomas Possony *Lenin The Compulsive Revolutionary* (Chicago: Regnery [1964]).
- 96 Victor Sebestyen *Lenin the Dictator An Intimate Portrait* (London: Weidenfeld & Nicolson 2017), id. Roland Elliott Brown 'How Lenin Manipulated the Russian Revolution to his Own Ends' [review] *The Spectator* (March 2017) <<https://www.spectator.co.uk/2017/03/how-lenin-manipulated-the-russian-revolution-to-his-own-ends/>>.
- 97 Vö. <<https://en.wikipedia.org/wiki/Newspeak>>.
- 98 Monica Showalter 'Six Principles of Propaganda Lenin Used to Consolidate Power' *Investor's Business Daily* Commentary (September 20, 2013) <<https://www.investors.com/politics/commentary/lenin-used-six-principles-of-propaganda-to-consolidate-control/>>.
- 99 Apologéta szerepben pl. Kenneth Neill Cameron *Marxism: The Science of Society* An Introduction [1985] (New York: International Publishers 1993) és Michael Burawoy 'Marxism as Science: Historical Challenges and Theoretical Growth' *American Sociological Review* 55 (December 1990), 775–793.
- 100 Pl. H. B. Mayo 'Marxist Theory and Scientific Methods' *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 18 (1952) 4, 487–499.
- 101 Pl. Gavin Kitching *Marxism and Science Analysis of an Obsession* (University Park: Penn State University Press 2005).
- 102 Vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Potentiality_and_actuality>.
- 103 Eric Sonnicksen 'Utopia in Revolution: The Kronstadt Republic and the End of the Soviet Dream' (July 1, 2013) in <<https://ssrn.com/abstract=2288045>>.
- 104 A március 6-i kronstadti rádióközleményből id. Alexander Berkman *The Kronstadt Rebellion*, ch. 4. & <<https://www.marxists.org/reference/archive/berkman/1922/kronstadt-rebellion/ch4.htm>>.
- 105 Vö. <https://en.wikipedia.org/wiki/Kronstadt_rebellion>.
- 106 Israel Getzler *Kronstadt 1917–1921 The Fate of a Soviet Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press 1983), 244.
- 107 Pl. Michael Head 'The Passionate Legal Debates of the Early Years of the Russian Revolution' *Canadian Journal of Law and Jurisprudence* 14 (January 2001) 1, 3–27.
- 108 Lásd pl. Robert Sharlet & Piers Beirne 'In Search of Vyshinsky: The Paradox of Law and Terror' in *Revolution in Law* ed. Beirne, 136–156, teoretikus következményeiről pedig Varga Csaba 'A jogmeghatározás néhány kérdése a szocialista jogelméletben' *Állam- és Jogtudomány* X (1967) 1, 143–156 {& <<http://mek.oszk.hu/15300/15303>>, 3–16}.
- 109 Beirne & Hunt, 602.
- 110 Burbank 'Lenin and the Law', 43–44. Márpedig e kudarcos eredményt már a puccs első mozzanatai is határozottan előrevetítették: „a parlamenti kormányzás elutasítása s az erőszakos földfoglalásra felhívás már önmagában aláásta a jog iránti addigi igencsak értékeny érzéket Oroszországban.” James D. White *Lenin The Practice and Theory of Revolution* (Houndmills & New York: Palgrave Macmillan 2001), 136.
- 111 Magyar emlékek után kutatva, bejárja a fél évszázadig szovjet-uralta Moldova elszórt falusi településeit, kovásznai néprajzosok első – még alig pár évvel ezelőtti – élménye a helyiek bármiféle idegen látásakor való azonnali ösztönös elmenekülése, behűződása volt. Úgyiszlóván remegtek az ismeretlentől, a várositól, mert hiszen mi más lehetne, mint a törvény embere, tehát rosszat hozó.
- 112 Kathryn Hendley 'Legal Development in Post-Soviet Russia' *Post-Soviet Affairs*, 13 (1997) 3, 228–251, tágabb keretben pedig – világban ki szakértői anyagoknak is tükrében – Varga Csaba 'Jogi mintaadás egy globalizálódó korban' *Társadalomkutatás* 24 (2006) 1, 33–60 & <<http://>

akademiai.om.hu/content/1787602k25135871/fulltext.pdf>.

- 113 Kathryn Hendley '«Telephone Law» and »the Rule of Law«: The Russian Case' *Hague Journal on the Rule of Law* 1 (2009), 246–249, ill. 260–261. Vö. még Ernst Fraenkel *The Dual State A Contribution to the Theory of Dictatorship* (New York: Oxford University Press 1941).
- 114 Vö. <<https://en.wikipedia.org/wiki/Culturology>>, jogi tekintetben pedig Varga Csaba 'A jogösszehasonlítás kalandja, avagy centrumok/perifériák viszonylagossága' [2012] *Jura* 20 (2014) 1 & <http://jura.ajk.pte.hu/JURA_2014_1.pdf>, 189–193. Marlène Laruelle 'The Discipline of Culturology: A New »Ready-Made Thought« for Russia' *Diogenes* 51

(November 2004) 4, 26, ill. 35, 13. jegyzet beszél az „emlékezetből való törlés” jelenségéről és arról, hogy „így azt hagyhatják ki összes elemzésükből, amit nemzeti azonosságuk »lényege« szempontjából érdektelennek éreznek”.

- 115 Egy jogi forma „látszólagos” mivoltának kifejezésbeli előzménye a belgrádi RADOMIR D. LUKIC akkor botrányt kiváltó – a fentiekkel ellenkező előjelű – felszólalása egy összszocialista konferencián, amikor az osztályharc-relevancia nélküli szabályozást nevezte ilyennek; lásd *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena: Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe* 15 (1966), 405–476.

